

bi qurumlarla əlaqə yaratmaqda böyük zəhmətlərə qatlaşmışdır”, – deyərək başlayır.

Dilçi alim Behzad Behzadi: “Qaflantının xidmətləri yalnız şeir deməkdən ibarət deyildi, onun mədəni xidmətləri çoxdur. SAVAK-ın varlığında, çox ağır ictimai-siyasi, maddi şəraitdə Qaflantının evi Azərbaycanın dil və ədəbiyyat vürğunlarına sığınacaq idi. Onun evinə öz ana dilində şeir oxumaq üçün toplaşırdılar. Səhərdən axşama qədər zəhmət çəkmək, ondan sonra gəlib şeir demək hünər istəyir. Üç nəfər azərbaycanlının bir-birinin yanında əyləşib şeir oxumağa icazələri yox idi. SAVAK var idi. Bu iş Qaflantının ailəsi və canı üçün təhlükəli idi, amma o qorxmadı. Həmin gizli toplantılarda iştirak edənlər sonra əncümənlər təşkil edirdilər. Biz dil və ədəbiyyatımızın zəhmətkeş, qocaman xadiminə söz veririk ki, onun yolunu davam etdirəcəyik, arzularını yerinə yetirmək üçün çalışacağıq! Söz veririk ki, Qaflantının adını diri saxlayaq! Eşq olsun, xəlqinin yolunda mübarizə eliyib, onun dil və fərhəngini yüksəltməkdən ötrü bütün varlığıyla çalışan rəhmətli Qaflantı və Qaflantılara!”, - deyir və şairin yaşadığı, fəaliyyət göstərdiyi mühitin amansızlığını bir daha gözlər önündə canlandıraraq ifşa edir.

“Sabir Ədəbi Əncüməni”nin başqanı, uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatına xidmət edən, yazıb-yaradan, Milli Hökumət dövründəki “Şairlər məclisi”nin yadiga-

rı ustad Müzəffər Dirəfşi çıxışına Qaflantının ana dilinə həsr etdiyi bir şeiri ilə başlayır:

*“Təkə dilim deyil mənim diləyim,
Min-min arzularla dolub ürəyim.
Öz yurdumda məni özgə sayırlar,
Vətənsiz yaşamaq deyildir asan.*

*Qanıram ki, dilim şirindir baldan,
Amma qurtarmayır bollu zavalıdan.
Çünkü tapdalanır ana toprağım,
Açılmayır başım fikir-xəyalıdan.*

Bu şeirlər qabarlı əlləri ilə qələm tutub şeir yazan Qaflantının şeiridir. Mən ilk dəfə Qaflantını onun əmi-oğlusu⁹⁷ Türkoğlu ilə birlikdə 1354-1355-ci ildə “Dostlar görüşü”ndə gördüm, onlarla tanış oldum. Və onun qiyafəsində zəhmətkeş düşüncəli bir insani təxsis verdim. Uzun illər əlaqəmiz oldu, təəssüf ki, son illərdə uzaq düşdüyümüzə görə görüşə bilmirdik”, – deyir və Qaflantının ölümünə ithaf etdiyi “Qaflantının qabarlı əli” şeirini söyləyir:

⁹⁷ Bəziləri Qaflantının bibliograflusu Türkoğlunu yalnız olaraq onun əmi-oğlusu kimi tanıyırlar.

*Bir-bir uçub gedir vətənin nazlı quşları,
Əfsus ola susurlar azadlıq çovuşları.
Heyrətdəyəm bu taleyi kim bizlərə yazıb,
Bir ömür fərşi ki, həsrətlə qəm toxuşları.*

*Zülmət çöküb diyarımıza, orta əsridir,
Yandıрмаğa odun qalayırlar qalaq-qalaq.
Burda dayandırırırlar zamanı inadilən,
Burda fikir, düşüncə araşma olub yasaq.*

*Burda ürək qanıyla qızıl gül qidalanır,
Bu yerdə can bahasına şair anır, yazır.
Asan dəyil, zamanədə qoymaq bu gün əsər,
Əhli-qələm qələmlə bu məvadə gor qazır.*

*Sabir⁹⁸ hani, Səhənd⁹⁹ hani, Gəncəli¹⁰⁰ hani?!
Yüzlərlə xəlq aşiqi, xəlqə fəda hani?!
Fərzanələr¹⁰¹, Alovlu¹⁰² alovlar hani, hani?!
Qaflantitək elə, vətənə bəvəfa hani?!*

*Qaflantının qabarlı əlindən qələm uçub,
Baş sağlığı dilə və elə, yaşlı ellərə,
Məndə ləyaqət olmadı xəlqə fəda olum,
Guya yazıldı təziyə yazmaq Müzəffərə.¹⁰³*

⁹⁸ Mirzə Ələkbər Sabir

⁹⁹ Bulud Qaraçurlu Səhənd

¹⁰⁰ Gəncəli Səbahi

¹⁰¹ Məhəmmədəli Fərzanə

¹⁰² Əhməd Şayə Alov

Milli Hökumət dövründəki “Şairlər məclisi”nin digər yadigarı qocaman şair Həşim Tərlan isə öz ritorik nitqində sözlərlə Qaflantı kimliyinin tablosunu çəkir: “Qaflantı kim idi?! Qaflantı bizim kimi vətənimiz Azərbaycanın şərq mahalının uzaq kəndlərindən birində dünyaya göz açan bir kəndli balası idi. Qaflantı kim idi?! Qaflantı ömrü boyu əziyyət, işgəncə, xalqın düşmənlərindən sitəm görüb, ağır şəraitdə yaşayan üsyançı bir şair idi. Üsyançı dedim! Axı üsyan həmişə narahatlıqdan vücuda gəlir. Qaflantı həmişə narahat idi. Mənevəvi cəhətdən xalqınə, vətəninə xor baxanlara qarşı dilimizin qorunması yolunda mübarizə aparırdı və buna da müvəffəq oldu. Qaflantı öz yaşadığı mühitdən, öz ailəsindən ayrılıb Tehrana gəlir. Əzqəza, bir zaman gözünü açır Azərbaycanın mütərəqqi ədibləri, şairləri arasında özünü görür. Bu Qaflantının öz arzuladığı hiss idi. Və Qaflantıya açıq bir meydan yaranmışdı. 1349-1350-ci illərdə Doktor Cavid tərəfindən təşkil olunmuş “Dostlar görüşü”ndə onunla biz tanış olduq. O, xalqın arasında ehtiram qazandı. Dostları da ona ehtiram edirdi. Özünəməxsus yüksək bir şəxsiyyəti var idi. Şeirləri necədirsə, özü də o cürdür. Bəzi başqa şairlər kimi öz içində bir xarakter daşıyan, şeirlərində bir xarakter daşıyan şairlərdən deyildi. Öz şeirləri ilə xalqın nəfinə xalqın düşmənləri əleyhinə vuruşurdu.

¹⁰³ Burda şair özünə işarə edir (*Müzəffər*).

Nəhayət, İmam Xomeyninin rəhbərliyi altında inqilab vücuda gəldi. Məmləkətdə vəziyyət 180 dərəcə dəyişdi. Demək olar ki, Qaflantı o gündən daha da artıq şiddətlə qələmə sarıldı. Çünki ona meydan açılmışdı. Şeirləri çap olurdu, ruznamələr çıxırdı, kitablar çıxırdı. Bunları görən Qaflantı ürəkdən çalışırdı. İnqilabın əvvəllərində bir-iki dənə şeir məcmuəsi də çıxdı. 1369-cu ildə dostların təşəbbüsü ilə onun bir dənə şeir kitabı çap olundu. Müdrik ədibimiz və görkəmli şairimiz Həsən İldırım baş söz yazmışdı. Əlbəttə, bu Qaflantıya böyük hörmət idi. Kitabına H.İldırımın ön söz yazması hər bir şairə qismət olmuyor.

Xalqımız Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını yaşatmaq üçün Qaflantının əvəzinə neçə-neçə qaflantılar yetişdirəcəkdir”, – deyir və Qaflantıya həsr etdiyi “Şair Qaflantı dünyasını dəyişdi!” şeirini söyləyir:

*Çaxdı şimşək, qopdu tufan,
Bir durna ayrıldı qatarımızdan.
Buludlara səpələndi lələkləri,
Şeirləri dalqalandı vay, dedi:
Bir şair əcəldən aldı pay, dedi.
Ömrü boyu ulduzlara, aya baxdı,
Göyləri taxtalı gördü
Nə sarsıldı, nə darıxdı.
Qələmi süngü oldu, şeirləri qalxanı.
Baxdı xaqanların cəbhəsinə,
Dar gözlərin sənğərinə.*

*Tutdu qələm atəşinə,
Hər yerindən qalxanı.
O bir fədai kimi zirvələri sevərdi,
Bürünərdi dağların mehinə.
O, Qaf dağının zirvəsində çəkilməmiş Siymurq idi.
Ordan baxardı talanmış yurduna,
Heştərinin boş çölünə
Yanardı bir şair kimi.
Çaxdı şimşək, qopdu tufan,
Bir durna ayrıldı qatarımızdan.*

Görkəmli alim, tənqidçi, tərcüməçi, ustad şair Əziz Möhsünü: “Qaflantı bütün ömrü boyu öz inamından, öz etiqadından bir zərrə qədər də olsa dönməyib. O bütün varlığı ilə öz xəlqinə, elinə, dilinə sevgisini bildirib. Rzaxan dövründən bizim dilimiz yasaqdı. Kitablar yandırılırdı. Dilimiz, hətta tariximiz, coğrafimiz ayaqlar altında ayaqlanırdı. Coğrafi adlar büsbütün dəyişilirdi. Urmunu elədilər Rzaiyə, Salması elədilər Şapoor, Qızılözəni elədilər Sefidrud. Belə bir zamanda Qaflantı “Qaflankuh”u ləqəbinə alıb, bununla böyük bir etiraz edib ki, gərək Rzaxanın, Pəhləvi hökumətinin qarşısında öz mənləyimizi, dilimizi, taleyimizi seçəcəyimizi bildirək.

Azərbaycan çağdaş şeirində Məşrutəçilik İnkilabından tutub İslami İnkilabına qədər neçə dövrə və neçə ana xətt görürük. Həmin vəhdət Cəfər Xamneyi və Səid Səlməsi ilə başlayan modern şeirimiz Sahir, Gülgün,

Azəroğlu və Milli Hökumətin şairləri ilə gəlib Şəhriyara çatır. Şəhriyar tamam əlli il “Heydərbaba”sıyla Azərbaycan şeirini təsiri altına alır. Ona 500 bənzətmə yazılır və bütün şairlərimiz adlı-sanlı böyük şairlərdən tutmuş, yeniyetmə şairlərə qədər hamı öz şairlik bacarığını, məharətini bu məktəbdə sınaadı. 1345-1357-yə qədər Azərbaycan mübariz şeiri qalxır. Burada Səməd Behrəngi, Oxtay, Səhənd kimi böyük şairlər yetişir. Canları hesabına Güney Azərbaycan poeziyasını dünyaya tanıtdırmağı bacarırlar. Qaflantı da bu sıra şairlərdəndir.

Qaflantı şah dövrünün dözülməz çətinliklərində yazıb-yaratmış və bütün şeirlərində sabitqədəm, əyilməz, sarsılmaz və mübarək inamını yayan, inqilab əzmini gücləndirən şair kimi tanınmışdır. O, zülm tiyəsinin dal-qabağı kəsən bir zamanda zülmə qarşı səsini ucaldıb azadlıq istəmişdir və bu yoldan dönməyib həmişə xalqına bağlı qalmışdır. Bizim Qaflantı əbədi yaşayacaqdı!” – deyir.

Məlihə Bəsir Qaflantının “Könül quşum” (1997/1376) şeirini tribunadan əzbər söyləyir:

*Könül quşum, amandı, çıx seyrana
Əsirgəmə, qanadına al məni!
Həsəratindən canım gəldi amana
Azərbaycan torpağına sal məni!
Qürbət eldə poladdandır qəfəsim
Boğazımda boğulubdur nəfəsim,*

*Daha səndən başqa yoxdur bir kəsım,
Öz anamın qucağına sal məni!*

*Yad ellilər mənə yan-yan baxırlar,
Böhtan vurub yandırırılar, yaxırlar,
Ürəyimə süngülərin taxırlar,
Aslanların yatağına sal məni!*

*Şirin dilim dilim-dilim olubdur,
Çalı-kolu qızıl gülüm olubdur,
Həyat mənə ölüm-zülüm olubdur,
Sevgilimin budağına sal məni!*

*Gəzə-gəzə uca, ulu dağları,
Ağ örpəkli, sərin sulu dağları,
Gül-çiçəkli, yol-yoxuşlu dağları,
Qaflantının ayağına sal məni!¹⁰⁴*

Azərbaycanın görkəmli siması, elm xadimi, “Heriz Əncüməni”nin başçısı ustad Herizli: “Qaflantı inandığı üçün yazdı. Mən fəxr edirəm ki, Qaflantı kimi mübariz bir kişiyənən dost olmuşam”, – deyir.

Şair Ərşad Nəzəri isə ürək yanqısını belə ifadə edir:

*Qaflantı özü bir elə bəsimiş,
Sükutunda gördüm, uca səsini,*

¹⁰⁴ Bu şeir latın əlifbası ilə ilk dəfə yazıldığından bütünlüklə verilir.

*Bir dağı quyladıq bir qarış yerə,
Odur ki, bu torpaq ona bəsimiş!*

Elə bil ki, məsləkdaşları şairin ölümündən sonra onun boş qalan yerini Qaflantı şəxsiyyətinə və sənətinə olan böyük hörmət və məhəbbətləri doldurmaq istəyirdilər.

Sabir ədəbi dərənəyinin idarə heyəti üzvü Rəhim Kaviyan isə şair haqqında ürək sözlərini ona ithaf etdiyi “Darıxma” adlı şeiri ilə başlayıb, Qaflantının öz misraları ilə bitirir:

*Yoldaş, yola düş, susma otaqlarda, darıxma!
Yollarda qabar salsa ayaqlar da darıxma!
Qar, şaxta at oynatsa da, gün parlayacaqdır,
Yoldan gələcək yazlı qonaqlar da, darıxma!*

*El əl-ələ versə, dayanar sel qabağında,
Dəryayə çatar xırda bulaqlar da, darıxma!
Yaz gəlsə qara qarqaların naləsi gəlməz,
Bülbüllər oxur bağda-budaqlarda, darıxma!*

*Bir gün açılar bağlı qalan meyxanalar da,
Meylə calanar saxsı çanaqlar da, darıxma.
Bitsə nə qədər bağçada məftilli tikanlar,
Seyqəl tapacaq paslı oraqlar da, darıxma!*

*Közlər qızarır küllərin altında sıxılma!
Odnan dolacaq donmuş ocaqlar da, darıxma!
Devran dolanar, çərxi-zəmanə belə qalmaz,
Nəğməylə dolar bağlı dodaqlar da, darıxma!*

*Düşmən törədən qorxulu bayquşlara qarqış,
Alqışlayacaq sülhü uşaqlar da darıxma!
Kimsə elinə arxalana, el onu atmaz,
Qalsan da necə daldancaqlar da, darıxma!
Qaflantı demək bir dağ idi, dağ ki, dağılmaz,
Heç ölməyəcək zirvəli dağlar da, darıxma!*

Azərbaycan mətbuatının tanınmış siması Zəncan yazıçıları və şairləri tərəfindən məclisdə iştirak edən mühəndis-alim Məmməd Rza Kərimi isə belə deyir: “Bildiyiniz kimi, Qaflantı naz-nemət içində böyüməyib. Həmişə fəlakətlər, əziyyətlər və məhrumiyyətlərlə əlbəyaxa olub, ədalətsizliyi, zorakılığı əti-sümüyü və iliyi ilə duyub, istər-istəməz zülmə qarşı, ədalətsizliyə qarşı dayanmışdır.”

Qaflantının ölümündən çox təsirlənən məsləkdaşları qısa zaman içərisində onlarla ithaf şeirləri yazdılar. Bu şeirlərdən birinin müəllifi Kərim Qurbanzadə yaşadığı hissləri “Sən gedənnən əziz Qaflan!” gəraylısı ilə dilə gətirir:

*Duman alıb bu dağları,
Xəzan vurub bu bağları,
Ölüşgəyib budaqları
Sən gedənnən, əziz Qaflan!*

*Ayrılığı kim salıbdı,
Kim gedibdi, kim qalıbdı,
Ürəyimi dərd alıbdı
Sən gedənnən, əziz Qaflan!*

*Necə dözək bu hicrana,
Biz qalmışıq yana-yana,
Ürək dolub bütün qana
Sən gedənnən, əziz Qaflan!*

*Bulud kimi hamı dolub,
Bacıların saçın yolub,
Güllərimiz bütün solub
Sən gedənnən, əziz Qaflan!*

*Niyə düşdün belə xəstə,
Ellər gəlir dəstə-dəstə,
Bu günləri qəbir üstə,
Sən gedənnən, əziz Qaflan!*

Şair, ədəbiyyatşünas, “Azəri” məcəlləsinin baş yazarı Həsən İldırım özünün müəllimi, yaxın dostu, ədəbiy-

yatımızın ağsaqqalı kimi tanımladığı Qaflantıdan böyük hörmət və məhəbbətlə söz açır:

“Biz söz vermişdik ki, onun üçün bu yaxınlarda böyük miqyasda əzizləmə mərasimi keçirək. Ancaq bu son vaxtlar o, biznən danışanda deyirdi ki, mərasimi “Mən öləndən sonra keçirərsiniz”, - Bilmirəm, bu sözləri o hardan deyirdi, hardan bilirdi”, - deyir və Qaflantının “Arzu” şeirini söyləyir:

*Arzum budur illər boyu dünyada,
Sülhün quşu qanad çalsın havada,
İnsan oğlu məhv olmasın davada,
Heç bir ana saçlarını yolmasın.*

*Səadəti, şən səhəri açılsın,
Xoşbəxtliyi, bal şərbəti içilsin,
Ürəklərə sevgi nuru saçılsın,
Yer üzündə dava-dalaş olmasın.*

*Qızıl günəş göy suları dağlasın,
Boz buludlar için-için ağlasın,
Axar çaylar axsın-axsın çağlasın,
Yaşıl bağlar saralmasın, solmasın.*

*Çiçək açsın qızıl güllər bağlarda,
Ətir saçsın şamamalar tağlarda,
Azad gəzsın ceyran-cüyür dağlarda,
Qurd-quzular köy-köyşənə dolmasın.*

*Dünya gülsün, vətən gülsün, el gülsün,
Əmək gülsün, arzu gülsün, gül gülsün,
Dodaqlardan sevinc nuru tökülsün,
Qaflantının heç arzusu qalmasın,*

– Yəqin, arzuna çatacaqsan, ancaq insanlar yaşadıqca. Əbədi yaşa, ədəbiyyatımızın böyük el şairi, gözəl dost, məzarın nurla dolsun!

Yaxın dostu, şair Sədyar Vəzifə Eloğlu isə: “Qaflantı həmişə ürəyi sözlərlə, rəmzlərlə dolu idi. Çox dostlar gördüm, amma Qaflantı kimi dost az olar. Əzəmətli və sadə!” – deyir və Qaflantı xəstə olarkən yazdığı şeiri oxuyur.

*Bir sinədə döyündükcə qəlbimiz,
Bir-birinə and içibdir eşqimiz,
Ölüm gəlsə yol verməyə hələ biz
Yurdumuza yetişincə ilk bahar,
Ölmə yoldaş, ölmə, düşmən çoxalar.*

*Hər baharın günəşi var, çəni var,
Dünyamızın sevinci var, qəmi var,
Ömür adlı yelkənsiz bir gəmi var.
Ancaq onun mayağıdır arzular,
Ölmə yoldaş, ölmə, düşmən çoxalar.*

*El içində yaşayırsan üzü ağ,
Arzusu ağ, istəyi ağ, sözü ağ,*

*Səndən sonra nəyimədir yüz olaq,
Can desələr ürəyimə toxunar,
Ölmə yoldaş, ölmə, düşmən çoxalar.*

*Yenə gül aç, bahar kimi, yay kimi,
Yenə kükrə daşqın axan çay kimi,
Yenə dartın yad üstünə yay kimi,
Yaxşı yoldaş yad gözüünə ox olar,
Ölmə yoldaş, ölmə, düşmən çoxalar.*

*Hələ alış, alova dön, közə dön,
Arzun boyda meydana dön, düzə dön,
Misralarda mərmə güclü sözə dön
Hər sözündə min igidin gücü var,
Ölmə yoldaş, ölmə, düşmən çoxalar.*

Şairin dəfn mərasimində bibioğlusı, dostu, məsləkdaşı və yolyoldaşı Türkoğlunun çıxışı xüsusilə təsirlidir.¹⁰⁵ Türkoğlunun: “Qaflantı sən ölməyibsən! Sən təzə dirildin! Sən tarixə keçdin! Şair ölməz!” - fəryadı ürəkdağlayan ağı səslərinə qarışır:

*Yaman günlər məni sıxsax,
Əlli dərdim yüzə çıxsax,
Sel kükrəyib evlər yıxsax,*

¹⁰⁵ M.Q.Qaflantının dəfn mərasimindən “Sahir Ədəbi-Mədəni dərnəyi”nin hazırladığı film. Təbriz, 2006/1384.

*Ev dağılar selə qalmaz,
Dönər dövrən, belə qalmaz.*

*Qoymadın arı pətəyin,
Yedin sədaqət kötəyin,
Tutmadın namərd ətəyin,
Namərd qeydi dilə qalmaz,
Dönər dövrən, belə qalmaz.*

*Güvəndin məğrur dağlara,
Səsin getdi uzaqlara,
Baş əymədin alçaqlara,
Alçaq sözü elə qalmaz,
Dönər dövrən, belə qalmaz.*

*Türkoğlu sal aləmə, səs,
Hələ belə gəlir nəfəs
Bir gün sınar dəmir qəfəs,
Bülbül həsrət gülə qalmaz.
Dönər dövrən, belə qalmaz.*

Xalq əlləri qabarlı, dili nəğməli, ürəyi duyarlı, vətənpərvər oğlunu son mənzilinə göz yaşları, böyük kərdər, məhəbbət və fəxarətlə yola salanda Qaflantı şeir, saz, sənət törəsinə çevrilən dəfn mərasimində insanları bir daha sözün ilahi işığında birləşdirdi.

Qaflantının dəfn mərasimində Həsən İldırım danışır.

Qaflantının dəfn mərasimində Haşım Tərhan danışır.

II FƏSİL

MURADƏLİ QÜREYŞİ QAFİANTININ POETİK YARADICILIĞI

LİRİKASI

2.1. Aşıqsayağı şeirləri

Xalqla yaranıb xalqla var olan şifahi xalq ədəbiyyatı millətin sahib olduğu mənəvi sərvətlərin başında gəlir və o, “Vətən” dediyimiz məfhumun mənəvi torpağı, əsas qidasıdır. Çünki bu ədəbiyyat ən çətin şəraitdə belə dil və adət-ənənələri yaşadaraq milli-mənəvi dəyərlərin, milli mədəniyyətin əsas daşıyıcısına çevrilir. Elə bir şair, yazıçı yoxdur ki, onun yaradıcılığında bu və ya başqa bir şəkildə şifahi xalq ədəbiyyatının izləri, əlamətləri olmasın. Əlbəttə, bu əlamətlər istila altında yaşamağa məcbur qalan, öz ədəbi dili, azad mətbuatı və telekommunikasiya vasitələri olmayan, *doğma-yad* qütblərinə sıxışdırılan xalqların ədəbiyyatında özünü daha çox büruzə verir. Ədəbiyyata ədəbiyyatdan gəlməyən, nəinki ali təhsil, hətta doğru-dürüst orta təhsil almaq imkanı

olmayan Qaflantı yaradıcılığının klassik ədəbiyyatımızın ənənələri ilə bağlaşması onun sakral qan, gen yaddaşından və bu yaddaşa həkk olunan şifahi xalq ədəbiyyatı, xüsusən də aşiq sənətinə bağlılığından yaranmışdır. Aşıqsayağı şeir formasında onlarla qoşma, gəraylı, müxəmməs, varsağı, deyişmə, təzmin və s. yazan Qaflantı istər iri, istərsə də kiçikhəcmli əsərlərində *ruhun cilası* hesab etdiyi aşiq sözü və sazına sevgisini, heyranlığını dəfələrlə dilə gətirmişdir: “El peşəsi”, “Bilməsəm” (1990), “El sevinsin” (1988), “Gedirəm” (1985), “Aşiq” və s.

“Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı tarixi anlamda qədim türk ozan-baxşı-akın-yırçı ənənəsinin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, özünəməxsus poetik qəlib və biçimlərə, şeir çeşidləri, üslubi imkan və bədii vasitələrə malik olan bədii təfəkkür hadisəsidir. Öz kökləri və tarixi qaynaqları ilə çox-çox qədimlərə bağlanan bu sənət hadisəsi ibtidai düşüncədən günümüzdə qədərki etnomədəni yaddaşı ifadə etmək baxımından müstəsna tarixi keyfiyyətlərlə səciyyələnir”.¹⁰⁶

Ədəbi yaradıcılığa bayatılarla başlayan M.Q.Qaflantı aşiq şeirinin müxtəlif formalarında çoxlu sayda bayatı, gəraylı, qoşma, müxəmməs, müsəddəs, ustadnamə, deyişmə, təzmin, təcnis, varsağı və s. yazmışdır. O məhz “Darıxma, elimə - dedim - bu qədər” (1974/1353), “Başına dolandığım” (1979/1358), “Maral” (1979/1358),

¹⁰⁶ Qasımlı M., Allahmanlı M. Aşiq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, s.4.

“Dağlar” (1980/1359), “Sarı bülbül (1984/1363), “Ağlaşmasın” (1986/1365), “Qurban olum” (1988/1367), “Qeyrətin olsun” (1989/1368), “Qan olar” (1992/1372), “Bəm ağlayır” (1992/1371), “Dağlara-dağlara” (1992/1371), “Aşiq” (1982/1361), “Təzə qaldı” (1995/1374), “Aşiq Pəri məclisində” (1995/1374), “Yalançı söz qoşan” (1995/1374), “Parçalanmış” (1995/1374), “Arxayın olun” (1996/1375), “Mənə ar gəldi” (2000/1379), “Biganə-bigənə” (2001/1380), “Sözüm qalır” (2002/1381), “Ana vətən” (2002/1381) və s. bu kimi şeirləri ilə xalqın ürəyini fəth etmişdir. Qaflantının aşığısayağı şeirləri aşiq şeirinə məxsus olan bütün milli-tarixi keyfiyyətləri özündə mühafizə edir:

- aşiq şeirləri kimi azhecalılıqdan çoxhecalılığa doğru inkişaf yolu keçir; Yeddi və səkkizhecalı şeir şəkillərindən (*bayatı və gəraylı*), on bir və daha artıq hecalı şeir şəkilləri (*qoşma, təcnis, müxəmməs və s.*);

- arxaikliyi və tarixi müştərəkliyi günümüzə daşıyır;
- heca vəznində yazılan digər qafiyəli şeirlərdən xüsusi oynaq melodikliyi ilə fərqlənir. (“Aşiq sənətinin bədii-estetik enerjisi, onun mövcudluq, irəliyə daşınma gücü, potensialı bütünlükdə xalqın etnomədəni sisteminin ümumi məzmunundan gəlir. Əski zamanlardan bu yana sənətin gəldiyi yol öz tarixi missiyası ilə xalqın iç dünyasını, tarixi dönəmlərini, istək və arzularını ifadəyə köklənmiş və zamanın keşməkeşlərini xalqla birgə addımlamışdır. Ona görə də buradakı sinkretiklik (*mu-*

siqi, rəqs, şeir, söyləmə, teatrallıq, bəstəçilik və s.) mahiyyətə yönəlmiş hadisə kimi bütün dövrlərdə qorunub saxlanmış və etnosun tarixi-mədəni yolunun əsas istiqamətlərindən birini müəyyənləşdirmişdir. Sazın pərdə düzümü üç yerdə (bəm, orta və zil) oxumaq imkanı yaratdığından aşuqlar şeiri, adətən, üç bənd halında oxumağa (birinci bəndi bəmyumşaq tərzdə, ikinci bəndi orta səslə, üçüncü bəndi isə zildə və zəngulə ilə) üstünlük verirlər. Üç bənddən artıq olan şeirlərin digər bəndlərini ya deklamativ şəkildə çatdırır, yaxud da birinci bəndlə sonuncu bənd arasında olduğu kimi, orta tempdə oxuyurlar.¹⁰⁷ Şairin özünün məşhur “Ömür aynası” şeirində (Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim), “Bəm ağlayır” şeirində (zil ağlayır, bəm ağlayır) musiqililiyi elə bu – bəm, zil musiqi pərdələrinin adları ilə yaratması maraqlı doğuran nüanslardandır.

- öz mahiyyətində ana dilinə mehr-məhəbbəti, ana yurda vurğunluğu, milli kimlik mücadiləsini, müstəqil dövlətçilik düşüncəsini, qəhrəmanlıq, mərdlik, sədaqət və s. bu kimi yüksək insani keyfiyyətləri birləşdirir.

Qaflantı eyni zamanda klassik aşuq şeiri ənələrini dövrün yenilikləri ilə birləşdirərək yeni məzmununda vermişdir. O, istər kiçik, istərsə də irihəcmli əsərlərində aşuq sözünə və sazına olan sevgisi ilə fəxr etdiyini dəfələrlə etiraf etmişdir. “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasında oğluna hekayəsini nəql edən təhkiyəçi-atanın

¹⁰⁷ Qasımlı M., Allahmanlı M. Aşuq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, s.3-9.

Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti
sazını bağrına sıxıb türkü çalıb-oxuyan aşıqları, aşıq sənətini milliliyi və millətin şərəfini yaşadan vasitə kimi görməsi:

*Çünki qoymazdılar türkü çalına,
Milliyyət şərəfi yada salına,*

– və poemanın başqa bir yerində fədai Süleymanın nisgilini bayatı ilə:

*Qəribə ağlamazlar,
Gülərlər, ağlamazlar.
Ayaqların çatsalar,
Gözlərin bağlamazlar...¹⁰⁸*

– deməsi və s. şairin daha çox gerçəkliyin inikası – mizəsis epik əsərlərində belə xəlqiyyətə sədaqət və bağlılığı göstərir.

Qaflantının aşıqsayağı şeirləri də əsasən siyasi motivlidir. Doğma vətəninə vətənsiz, dərdlər içərisində yaşayan qocaman şairin bir də Qarabağ dərdi var idi. O hələ 1996-cı ildə yazdığı “Parçalanmış” şeirində yenə də uzaqgörənlik edərək, sanki 44 günlük Qarabağ Müharibəsinin və Böyük Zəfərimizin müjdəsini verirdi:

¹⁰⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.230.

*Sən ağlama, olma qəmnak!
Ağlayacaq dar göz "Miyak"
Ağzı-burnu qanlı "Arşak"
Deyəcəkdir qaçım hara?*

*Torpağ bizə candan əziz,
Şəki, Şirvan, Urmu, Təbriz,
Bu torpağı vermərik biz,
Qarabağda quduzlara.*

Daim parçalanmış vətənimizin birliyinə, bütövlüyünə can atan minlərlə cənublu həmvətənlilərimiz kimi Qaflantı da Qarabağın sinəsinə çarpaz yara vuran Petros-lardan, Miyaklardan, Arsaklardan¹⁰⁹ qisas almaq üçün fürsət axtarırdı.

*Adlı-sanlı Azərbaycan
Bəsləyibdir min-min aslan;
Daşnakları bir gün inan
Çəkəcəkdir bir-bir dara.¹¹⁰*

Xoşbəxtlikdən şairin arzusu 2020-ci ilin noyabrında çin oldu, lakin əfsuslar olsun ki, minlərlə igidlərin qanı, canı bahasına qazanılan bu qələbəmizi o görə bilmədi.

¹⁰⁹ XIX əsrin 90-cı illərində meydana gəlmiş millətçi-terrorçu erməni "Daşnaksütyun" partiyasının üzvləri.

¹¹⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.203-204.

Azərbaycan xəlqiyyatının ən parlaq inciləri sayılan bayatılar M.Q.Qaflantı yaradıcılığına xüsusi rəng, ahəng və anlam qatır. Şair folklorumuzun vahid milli üslubi keyfiyyətlərə, milli koloritə malik olan bu janrında onlarla bayatı yazmışdır. O bədahətən qoşduğu bayatılarla, sanki elinin şairi olduğunu bir daha möhürləmək, Qaflantı yaradıcılığının spesifikasını nümayiş etdirmək istəmişdir. Sadə və mənalı, lakonikliyi ilə seçilən bayatıların əsas üstünlüyü isə ümumxalq bütövlüyünə malik olmasıdır. Burada da şair öz mənəvi missiyasına ustadcasına riayət etməyi bacarmışdır. Bayatılar həyatın ağır pəncələrini hələ bərkiməmiş çiyinlərində hiss edən yeniyetmə Muradəlinin ilk ədəbi harayı olmuşdur. Onun sinəsində daim köz kimi gəzdirdiyi el-oba, yurduya sevgisi də sənətə elə bu bayatılarla cığır açmışdı:

*Göz yaşlarım süzüldü,
Əlim eldən üzüldü.
Haqq üstə can verənlər,
Bir-bir səfə düzüldü,¹¹¹*

– bu misraların “*Qərə ağac bazarından ağlaya-ağlaya kəndə qayıdan*” Qaflantının gözləri önündə qəhrəman fədailərin üç-üç dar ağacından asıldığı və atın dalına bağlanıb kəndin içində sürütməyə çəkilən, acılar içində vəsiyyət

¹¹¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.226.

edən gənc əmisinin məğrur ölüm günlərində qoşulduğu heç şübhəsizdir. Fikrimizi “Bizim kəndin birillik tarixi” tarixi mənzuməsində aşağıdakı misralar da təsdiqləyir:

*Millətin ürəyi qara qan idi,
Qərəğac bazarı dolu xan idi.
Xalqı yığardılar bütün bazara,
Hər gün asardılar üç nəfər dara.*

Və ya

*Qaç-qaç getdim gördüm əmimi,
Bəlkə ona deyəm dərdi-qəmimi.
Ama baxıb gördüm halı yamandı,
Görcəyin ürəyim alışdı yandı.
Yığmışdı başına eli, tayfanı,
Dedi: “Azadlığın oldum qurbanı”.¹¹²*

Digər tərəfdən də bayatılar ifadə etdiyi duyğu və hisslərin yaşandığı anda, isti-isti bədahətən deyildiyi üçün, onların bu hadisələrin baş verdiyi vaxtdan illər sonra yarandığını düşünmək belə yalnış olardı.

Araşdırmalarımız zamanı Qaflantı bayatılarına 1-ci və 3-cü əlyazma dəftərlərində rast gəldik. Şairin əlyazma dəftərlərindəki əsərləri yazılma tarixi isə bildiyimiz kimi 1979-cu ildən başlayır. Lakin bu o demək deyildir ki, burada yazılma tarixləri qeyd edilməyən bayatıların

¹¹² Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.50-51.

hamısı 1979-cu ildə və ya ondan sonrakı illərdə yazılmışdır. Bu tarixsiz və talesiz bayatılar şairin bu günə kimi hələ də işıqüzü görməyən digər əsərləri kimi sadəcə *taxçada qalaqlanıb* qalmışdı. Onların tarixləri isə elə özlərindədir.

*Qara duman bürüdü,
Dağda sürü-sürüdü.
Yazdıqlarım taxçada,
Qalaqlanıb çürüdü.*

Burada bədii fikirin mühitdən subyektə yönəlməsi ilə mətnin informativ-semantik mərkəz aşkarlanır və subyektin mövqeyi (*məhrumiyətlərdən şikayəti*) açılır.

M.Q.Qaflantının rəngarəng mövzulu bayatıları əsasən ictimai-siyasi məzmun daşıyır. Bu əsərlərdə vətənpərvərlik və maarifləndirmə məsələsi əsas yer tutur. Doqquz bayatıda iyirmi yeddi dəfə *qan* sözünü işlətməklə şair, sanki bir tərəfdən ürəyindəki yanğını soyutmağa, digər tərəfdən də *devlər kimi xorna çəkib yuxulayan* yurddaşlarının *bəsirət gözünü açmağa*, dərin yuxudan oyatmağa çalışmışdır:

*Ürəyimiz qandı, qan!
Uyumaq bizə mandı,¹¹³ qan!
Doğma ana yurdunda
Yadlar bizi dandı, qan!*

¹¹³ man - ayıb, yaramaz, yaraşmaz.

*Dinlə sözün düzünü,
Aç bəsirət gözünü.
Satılmış alçaqlara,
Daha satma özünü!*

Klassik *aaba* qafiyəli və 3+4=7 hecalı bu bayatıları içərisində cinas bayatılara da rast gəlmək olur:

*Qara yellər əsdi, qan,
Damarları kəsdi qan.
Xorna çəkib yuxlama
Devlər kimi, bəsdə, qan!¹¹⁴*

Qaflantının aşığısayacağı şeirlərinə demək olar ki, yaradıcılığının bütün mərhələlərində rast gəlmək olar. Kö-nül sazından bir an da olsa ayrılmayan şair, ahıl çağla-rında yazdığı “Eloğlu” (2000/1379) qoşmasında mövcud hakim rejimdən narazılığı ilə bərabər, aşiq sazına, sözü-nə bağlılığını ifadə edir:

*Gərəkdir ellərə qəm sazı çalam,
Qanlı vətənimin qeydinə qalam,
Bir də qurtuluşun fikrinə dalam,
Tərsinə fırlanır dövrən, Eloğlu!*

¹¹⁴ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.227.

*Qoca Qaflantıyam, haylı-haraylı,
Qanımı töksə də, qızıl saraylı,
Yazaram susmadan qoşma-gəraylı
Tapınca dərdlərə dərman, Eloğlu!*¹¹⁵

Zəhmətkeş şairin qeyri-insani sifətləri tənqid etdiyi şeirlərindən biri də “Mənə ar gəldi” varsağıdır. Şeir lakonikliyi, mənalılıığı ilə yanaşı, ritmliliyi ilə cazibədir.

*Zalımları sevib-seçmək,
Məzlumlara kəfən biçmək,
Müftə yeyib, müftə içmək,
Mənə ar gəldi, ar gəldi.*¹¹⁶

Ümumiyyətlə, Qaflantının aşığısayacağı şeirlərində ritmlilik qabarıqdır. Bu cür şeirlərdə sözlərin sətirdən-sətərə axışını yaradan isə şairin özünəməxsus fərdi intonasiası – Qaflantının yaşam musiqisidir.

*Sərin sulu zinələrin,
Dədələrin, nənalərin,
Min-min dərdli sinələrin,
Çalın-çarpaz dağı da var.*

¹¹⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.215.

¹¹⁶ Yenə orada, s.216.

2.2. İctimai-siyasi lirikası

Diqqətlə baxdıqda M.Q.Qaflantı poeziyasının altyapısında duran, onun gerçək dünyasının arxetipini – saf, təmiz, bitib-tükənməyən BÖYÜK SEVGİNİ görmək çətin deyildir. Onun bütün sevgilərinin – insan, həyat, vətən, millət, azadlıq, təbiət və mənəvi-əxlaqi gözəlliklər, haqq-ədalət və s. bu böyük sevgidən törədiyindən Qaflantı siyasi, ictimai motivli əsərlərində də lirikdir, sevgi doludur. Ən kəskin siyasi şeirlərində belə ürək yanğılığı aydın hiss olunur. Ona görə də cəsarətlə demək olar ki, Qaflantı hansı mövzuda yazırsa, yazsın sevgi şairidir, başdan-başa lirikdir. Gözünü açandan saflıq, təmizlik və gözəlliklər içində, şəfqət və sevgi əhatəsində taleyin ona hazırladığı fəci sürprizlərdən xəbərsiz böyüyən və birdən-birə uçurum qarşısında qalan balaca Muradəlinin real həyatı və istəkləri arasındakı təzadlar onun faciəsinin təməlini qoymuşdur. Odur ki, şairin poetik yaradıcılığına hopan və zaman-zaman fırtınaya, qasırğaya, üsyana çevrilən dərin kədər hissləri də məhz bu arxetiplər sırasına daxildir.

M.Q.Qaflantı ictimai-siyasi lirikası onun yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Ürəyi daim vətən sevgisi, azadlıq eşqi ilə yanib alovlanan Qaflantının: “Mənə”, “Biganə-biganə”, “Ana Təbrizim”, “Başına dolandığım”, “Maral”, “Könül quşum” “Sevgilim”, “Ceyran”, “Aşıq”, “Savalan”, “Qurban olum”, “Dünya gözəlləşsin”, “El

sevinsin”, “Qardaş”, “Durnalar”, “Mənimdir”, “Dağlar”, “Neyləyir”, “Şair”, “Mən bülbüləm”, “Olmasaydı”, “Ağlamasın”, “Həyat”, “Neyləsin”, “Sona bülbül”, “Azərbaycan uşaq adları”, “Qaranlıq”, “Ana torpağım”, “El bilir”, “Ağlayır”, “Sevgilim”, “Təzə qaldı”, “Çıraq olaydım” və s. onlarla lirik şeirləri şairin bulaq kimi qaynayan təbindən, yüksək insani duyğularından, mənəvi təmizliyindən, sarsılmaz polad iradəsindən və tükənməz sədaqətindən xəbər verir.

M.Q.Qaflantı poeziyası üçün yüksək mənəviyyatlı, mübariz lirik qəhrəman səciyyəvidir. Bu poeziyada zamanının nəbzi döyünür. Şairin şeir dili, üslubu hədəf kütləsinin dünyagörüşü və qavrama səviyyəsinə uyğundur. Poetik tapıntıları fikrin ifadəsində yeni məzmun kəsb edir.

Cənub ədəbiyyatına yad olmayan bir xüsusiyyət, tipik bir surət – eşq-məhəbbət sevdası vətən, millət, azadlıq sevdasına qarışan *aşiq şair* obrazı Qaflantı poeziyası üçün səciyyəvidir. Həqiqətən aşiqdir, ancaq klassik şairlər tək xəyali dilbərin maral gözlərinə, ay üzünə, kaman qaşlarına, ox kipriklərinə, ilan saçlarına deyil, torpağına, azadlığa, insanlığa, ülvi əxlaqiyyətə, sədaqətə aşiqdir. Lakin bu o demək deyil ki, şair məhəbbət mövzusunda şeir yazmamışdır. “Əlbəttə, şairin ürəyi də Azərbaycan gözəllərinə vurulmuş, onun da ürəyi əsib, dizləri də tit-

rəyib, rəngi saralıb, bəlkə də dəfələrlə gözləri yaşarıb¹¹⁷ (“Sevgilim”, “Ayrıldım məndən”, “Dedi”, “Getdi”, “Dedim”, “O dəmdən” və s. kimi əsərləri şübhəsiz, bu duyğuların ifadəsi kimi yaranmışdır. – Q.Haqverdi), lakin Qaflantı şəxsi eşqi-məhəbbətini vətən, hürriyyət və insanlıq sevgisinə, şəxsi faciəsini xalqının faciəsinə bağlamağı bacarmışdır:

*Məni şair yaradıb xalqımızın faciəsi,
Nə gözəl qız, nə yanaq-üz, nə gözəllər baxışı,
Nə də yarın şux yerişi.*

Muradəlini elinin şairi – Qaflantı edən də elə budur. Bəzi şeirlərində isə, məs.:

*Səsləyə vətəndaşların
Vəfalı yar-yoldaşların,
Məzlumların göz yaşların
Silə yar gələ, yar gələ,
Elə yar gələ, yar gələ,¹¹⁸*

– “Elə yar gələ” (2001/1380) gəraylısında olduğu kimi, intim lirika yenə də qüvvətli vətənpərvərlik motivləri ilə kəşişir.

¹¹⁷ M.Q.Qaflantının anma mərasimindən “İşıq gəncləri” dərnəyinin hazırladığı klip. Təbriz, 2006/1384.

¹¹⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.218.

Ömrü boyu çiyinlərində el dərdi, köksündə həsrət közü gəzdirən Qaflantı həm də dərd-qəm şair idi:

*Qalaqlanır qüssə-kədər
Təkcə mənə dözüüm qalır.
Qəm dirəyi çəkir çəpər
İç üzümdə közüüm qalır.*

İllərlə gözlədiyi *baharı* soyuq-sazaqlı qışlarla yola salan, yenə də *könlün şəmin söndürməyən* şairin dünya nemətlərindən bir tək *azadlıqda gözüü qaldı* və ölərkən bu dünyadan nisgilli getdi. Ölümündən bir neçə il öncə yazdığı “Sözüm qalır” (2002) gəraylısı bu acı həqiqətin yadigarıdır:

*Gözləyirəm ilk baharı
Ellərə xoş ruzigarı.
Oxşayırlar sitəmkarı
Azadlıqda gözüüm qalır.¹¹⁹*

Ağır həyat şəraitində qələmi ilə döyüşən Qaflantı həm də gözəl arzular, ümidlər şairi idi.

*Şairin haqq səsin göyə qaldıran,
Gecəli-gündüzlü qələm çaldıran,*

¹¹⁹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.224-225.

*Adını dillərdən-dilə saldıran,
Şeirində səslənən arzu-diləkdir!*

Şeirlərində yeri gəldikcə arzularını sadalayan şairin sevgi dolu, dəniz kimi təlatümlü ürəyindəki arzuları isə bitib-tükənmək bilmir ki, bilmir (“Arzu”, “Çıraq olaydım” (1994), “Ağlamasın” (1986) və s.). Zəhmətkeşlərin zəhmətkeş şairi Qaflantının ən ümdə arzusu yoxsulluq daşının atılması, hər bir insanın azad, rifah içində yaşaması idi:

*Mən arzulayıram zəhmət çəkənin,
Olmasın gündüzü tar, ağlamasın.
Yoxsulun bu geniş dünyaya bir an da,
Olmasın başına dar, ağlamasın.¹²⁰*

Əkinçinin əlində orağ, inam sahilində mayaq, sülhə, səadətə bayraq, ədəb baxçasında qonaq olmağı arzulayan şair vətəni azad, qazamatları boş, yoxsul və sadə zəhmət adamlarını daim üzü gülər, sevgililəri xoşbəxt, el-obanın gözəl adət-ənənələrini yaşar görmək istəyirdi;

*Kaş ki, bu dünyaya təzə gələndə,
Yoxsul küçələrdə çıraq olaydım!
Görəydim yoxsullar deyib-güləndə,
Uçurum göylərə noraq olaydım!¹²¹*

¹²⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.116.

Qaflantını yaşadan da elə bu gözəl arzu və xəyalları, xalqın qalibyyətinə olan güclü inamı idi. Şahlıq əsrinin qatı qaranlıq çağları (1976/1355) aydın və günəşli səhərə inanan şair Qaflantı uzaqgörənliklə qəddar Şaha xitab edərək yazırdı:

*Sən ey qan gölündə üzən tacdar!
Bil gecə dalında, aydın səhər var.
Gələcək o gün ki, sənin sarayın,
Ellərin əliylə viran qalacaq,
Qışa çevriləcək baharın, yayın.*

“Görünür, 1979-cu il inqilabı ərəfəsində şairin dərdlərinin tüğyan etməsi təsədüfi deyilmiş. Xalqı əsrlərdən bəri köləlikdə saxlayan şahlığın əsasının uçulub tökülməsi, əsarət zəncirinin qırılması üçün bəslənən ümidlər reallaşa bilərdi. Məhz bu ümid şairin köksündə qalaq-qalaq toplanan arzularına qol-qanad verir. O, mənsub olduğu vətənin və xalqın taleyinə bəstələdiyi nəğmələri daha gur səslə oxuyur”.¹²²

SAVAK, polis, jandarm, Şahın güdükçü dəstələri min gözlə xalqı güdürlər. Şahın əzəmətinə şəkk edənlər aysız, günəşsiz qaranlıq zindanlarda çürüyürlər.

¹²¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.193.

¹²² Əmirov S.N. Bir ovuc hədiyyə. Bakı, “Nurlan”, 2005, s.45.

*İgid oğulların qolları bağlı,
Haqq sevən şairin dili qadaxlı,
Şahın zindanları min can alırlar,
Gözlərin bərəldib qara quduzlar,

Ay ürbəndin salıb, söniüb ulduzlar.
Dan yeri sökülmür, açılmır səhər,
Qaranlıq gecədir, zülmət qovuşur,
Sanıram dağ gəlir, dağa yovuşur.*

Bu qorxunc və qaranlıq vəziyyətdə şair haqq yolunu seçərək el qüdrətinə ümid bağlayır:

*Niskillər birbəbir qəlbimnən keçir,
İnamım haqq yolun yollardan seçir,
Tufanlı dənizdə üzməliyəm mən,
Ümid bağlamışam elin gücünə,
Deyirəm hələlik dözməliyəm mən.*

Dözmək məcburiyyətində qalan şair həmin şeirdə yoluna, yönünə inam bəsləyərək el və vətən dərđini yazmağa söz verir:

*Yolumnan azmaram boranda, çəndə,
Yazıb-yaradıram doğma vətəndə.
Deyərəm, ay ellər həyatda varam
Yazaram dünyadan köçənə qədər.
Siz azad olmasaz sağalmaz yaram.¹²³*

¹²³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.93-94.

Qaflantı azadlıqsevər şair idi. Onun ruhunun quşu qəfəs qızıldan olsa da, qəfəsdə qalan deyildi:

*Olsa qızıldan qəfəsim,
Azadlığa var həvəsim,
Oxuram ta var nəfəsim,
Səs salaram çəmənlərə,
Yol vermərəm, qəm-kədərə.*

Gələcəyə – şən gələcəyə inam Qaflantı şeirində qabarıq şəkildə gözə çarpır:

*Keçib gedər saxta-boran,
Bahar gələr olmaz silyan,
Yaşıllanar başız o an,
Güllənərsiz yenə dağlar,
Bürünməyin, çənə dağlar.*

Vətənpərvər şair eyni zamanda vətənə, el-obasına arxalanmasını vətəninə, soy-kökünü dananlar tərəfindən lağa qoymasını ürək ağrısı ilə xatırlayır:

*İllərdir həyatım keçir bu sayağ,
Düz yola əzəldən qoymuşam ayağ,
Dayağım olubdur bu ana torpağ,
Lağ edir vətəni atanlar mənə.¹²⁴*

¹²⁴ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.105.

1976-1978-ci illərdə inqilabi dirçəliş bütün İrani bürüyür. 1977-ci il (29 *bəhmən* 1356-ci il) Şahın sınımamazlıq və məğlub edilməməzlik əfsanəsi Təbriz qiyamı ilə puça çıxmışdır. Həmin illərdə Azərbaycan dilində inqilabi şeir yüksəlişə başlayır. Xalqımızda mənfur rejim əleyhinə mübarizə ruhu və qələbə əzmi yaranır. Bu dövrün şairi şah hakimiyəti əleyhinə mübarizədə elin müzəffər olmasına dərin inamla yanaşır və şeir mübarizə silahına çevrilir.

Bir qəhrəman elin evladı, qızıl, parlaq tarixə malik Azərbaycan balası, inqilabi ənənələr sahibi olan bir xalqın varisi şair 1978-ci ildə düşməyə xitabən yazırdı:

*Adlı-sanlı elim vardı, dedim, sanma mən təkəm,
Nəsimiyəm, Koroğluyam, Xan Eyvazam, Babəkəm,
Heç olmayıb, olmayacaq məsləkimdən əl çəkəm.
Bir mənə bax, yaxşı tanı, gözlərini sil, dedim,
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.¹²⁵*

Doğma xalqının qayğıkeşi, el-obasının dərdin alan şair öz şeiri və sözü ilə vətəninə, vətəndaşlarını şadlandırmaq istəyir:

*Qaflantıda yuva sallam.
Çiçəkli gülşəndə qallam,*

¹²⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.99.

*El-obanın dərdin allam,
Ömür boyu oxuram mən,
Səsimnən şadlanar vətən.*¹²⁶

Azərbaycanın döyünən ürəyi, Səttər xan səngəri, Şeyx Məhəmməd, Sərəfülislam, Məşədi Məmməd Əmi-oğlu, Kərbala Hüseyin Bağban, Şeyx Səlim, Ziya Ülüla-ma və yüzlərlə başqa igidlərin məskəni qəhrəman Təbriz şəhərinin şairlərimizin şeirində özünəməxsus məqamı və yeri var. Qaflantı da başqa şairlər kimi bu qədim şəhərə böyük hörmət və məhəbbətlə baxaraq ona güvənmişdir:

*Ana yurdum gözəl vətən,
Hər bucağın yaşıl çəmən,
Gözəllikdə bir dənəsən,
Sənsən mənim iki gözüüm
A Təbrizim, a Təbrizim.*¹²⁷

Əlli il Pəhləvilər hakimiyyəti dövrü dilimiz yasaq, arzu və amallarımız dustaq oldu. Rza xan zorla əsləhə gücü ilə yaratdığı səltənəti şovinizm əli ilə müxtəlif dilli xalqları, xüsusilə Azərbaycan xalqını qan süzən caynaqlarında məngənə kimi sıxdı. İslami İnqilabdan iyirmi il

¹²⁶ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.109.

¹²⁷ Yenə orada, s.90.

keçməsinə baxmayaraq, İslam əsası qanuna rəğmən hələ də Pəhləvilərin zəhərli təbliğatları ilə zəhərlənmiş beyinlərdən xalqımız və dilimiz əleyhinə istifadə olunur və böhtanlar deyilirdi. Belə hadisələrdən sarsılan şair yazırdı:

*Dərdlərimi deyim bir-bir,
Bil, başına dolandığım.
Bağlanıbdır əlli ildir
Dil başına dolandığım.¹²⁸*

Şairin dili *bağlansa* da, səsi boğulmur. Dilimizin yaşıqlanması şairlərimizin qələmini, təbini tətillə çəkə bilmir. Onlar yazıb-yaradırlar və azadlıq üçün döyüş surətini toplayırlar:

*Sənə and içirəm, gül üzli pəri,
Qadaxlı dilimin oldun əzbəri
Bir an da dönmərəm əhdimdən geri,
Məni çəksələr də dara, sevgilim.*

Vətən əhdli, el peymanlı şair dönə-dönə öz ilqarına sədaqətli olmasını vurğulayır:

*Bağlamışam əhdi-peyman,
Haqq yolundan dönməm bir an,
İnləmərəm versəm də can,*

¹²⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.100.

*Zülm önündə saralmaram,
Qan tökənə yalvarmaram.*

Və bir başqa şeirində isə yazır:

*Xalqımın and içmişəm şan-şöhrətin artırmağa,
Yazmayınca böylə yüz minlərcə divan getməyəm.
Dönməyəm bir an geri Qaflantıda tufan qopa,
Haqq yolunda haqlıyam versəm də mən can, getməyəm.¹²⁹*

Qaflantı insana, insanlığa dərin hörmət bəsləyən şair idi:

*İnsani eşqiylə döyür ürəyim,
Gözəl insanlara güvənirəm mən.
Budur ən müqəddəs arzu-diləyim,
İnsan bir-birinə olmasın düşmən.*

Qaflantı *insan bir-birinə olmasın düşmən* – müddəası ilə qənaətlənmiş, istəyir insanlara məhəbbət hakim olsun və kin-küdurət aradan getsin:

*İnsanlar bir-birlərini sevsin, sevilsin,
Azad quşlar kimi sürsünlər həyat.
Qalmasın ürəkdə nə nifrət, nə kin,
Könüllərdə ülfət olsun qatbaqat.*

¹²⁹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.114 -115.

İnsan – xilqətin bu ən gözəl qayəsi gərək öz dəyəri qədər möhtərəm sayılsın:

*İnsana insan tək verilsin qiymət,
Alçaqlıq, rəzalət kökdən yox olsun.
Bir gün də yaşamaq olsun qənimət,
Məhəbbət, sədaqət, sevgi çox olsun.*

İnsan və insanlıq haqqında xeyirxah diləkləri olan Qaflantı arzu edirdi ki, müharibələr, düşmənliklər bəşəriyyətdən silinsin, sülh, əmin-amanlıq olsun və insanlar bir-birin yanında dinc həyat sürsün. Qaflantı bunlarla kifayətlənmir, o istəyir ki, hətta düşmənlik sözü lüğətlərdən, kitablardan götürülsün, sitəmlər, qantökmələr yığıqsın, daha qan qoxusu, bomba, top güllələri partlayışı insanları bezikdirməsin:

*Dilərəm insanlar bütün dünyadan,
Silib, məhv eləsin düşman kəlməsin.
Sülhün göyərçini ucsun havada,
Kimsə eşitməsin top-tüfəng səsin.*

*Daha nə zülm olsun, nə də zülümkar,
Kimsə bir kimsənin tökməsin qanını.
Məktəbə çevrilsin bütün zindanlar,
Döşünə gül taxsın insan insanın.¹³⁰*

¹³⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.114.

Qaflantı insanı ali əxlaqi keyfiyyətlərlə donatmağa can atır, o pisləkləri, eybəcərlikləri, çirkinlikləri kəskin qınayaraq tənqid atəşinə tutur:

*Ara vuruşdurub, söz dolandırma,
Tonqallar qalayıb, köz dolandırma,
Xalqın namusuna göz dolandırma,
Namusun, şərəfin, qeyrətin olsun.*

Lovğalıq, özünübəyənmə, ara qarışdırıb sui-istifadə etmə, məqam və sərvət xatirinə insanlıq şərəfini satma Qaflantı şeirində pisləklər və şair onlara nifrətlə yanaşır. Qaflantının nifrəti insana yox, onun pis əməlinədir:

*Mənəmlik daşını döşünə döyən,
Yırtıcı quş kimi dumanlıq sevən,
Öz elin unudub, özgəni sevən,
Yoldaşı neyləyir, yarı neyləyir.*

*Yaltaqlıq eyləyib şöhrətə çatan,
İnsanlıq fikrini başından atan,
Məqama, şöhrətə şərəfin satan,
Namusu neyləyir, arı neyləyir.¹³¹*

Qələmlə silahlanan şair dili qıfıllanmış çağda, inqilab ərəfəsində belə yazır:

¹³¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.116-117.

*O çağdan ki, qələm aldım əlimə,
Nəğmə qoşdum qıfillanmış dilimə.
Elin dərdin şalələdim belimə,
Sözlərimi həsr elədim ellərə,
Elin gücü dönəcəkdir sellərə.*

İnqilab günlərində el gücünün – sel gücü olmasına inanan şair xalqı birliyə çağıraraq yazırdı:

*Mən yazdım ki, ellər versin dal-dala,
Zülm önündə atın çapsın dörd nala.
Göz tikməsin daha şansa, iqbala.
Bundan belə əldə qalsın əməyi,
Sədaqətlə olsun haqqın köməyi.¹³²*

Qafıllı həyatın mənasını düzgün və dərinləndirən başa düşür. İnsan diriliyi xeyir mənbəyi olmasa, o həyatın dəyəri yoxdur:

*Həyatın qaydası, qərarı budur,
İnsan doğulub ərsəyə yetər.
Biri yaşayar yaşamaq üçün,
Dünyadan köçəndə şəərəflə gedər.
Biri həyat sürər, ancaq düşünməz;
Gərək onnan qala bir iz, bir əsər,
Yaşayar dünyada bir ölü kimi.*

¹³² Qafıllı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.98.

Şair Qaflantı öz soy-kökünə, Azərbaycan övladı olmasına güvənir və yadellilərlə qaynayıb-qarışmamasına fəxr edir:

*Mən özümü yadellilərə qatmamışam, qatmaram,
Varlığımı qara pula satmamışam, satmaram
Vətənimin gözlərimdən atmamışam, atmaram
Yadellilər can atdılar varlığımı danmağa,
Şanlı ana torpağında məni özgə sanmağa,
Qanmadılar yaranmışam el uğrunda yanmağa.*

Soy-kökümüzün namərdcəsinə şübhəli ünsürlər tərəfindən hücumlara məruz qaldığı, qondarma vəkillərin vətənimizin sərhədlərindən kənarı bizə yeni sicillər yazdığı, dilimizin yeni və saxta adlarla adlandırıldığı zamanlarda şair Qaflantı haqlı olaraq yazırdı:

*Məsəl var, atalar belə deyiblər,
Hər ot öz kökünün üstündə bitər.
İnsan öz kökündən ayrılsa əgər,
Olar yaşamağı ölümdən betər.*

Qaflantı öz istiqlalı, haqq-hüququ uğrunda mübarizə edən, xalqların mücadiləsinə dəyər verib onları himayə edir:

*Dedi Filistinə, Vitnama sən,
Nəğmələr qoşursan, alqışlayırsan,*

*Harda üsyan olur, onu öyürsən,
Qaradan, sarıdan, ağdan yazırsan.*¹³³

Kaş ki, Qaflantının gözəl və şən diləkləri, xeyirxah arzuları dünyamıza hakim kəsilsin:

*Dünya gözəlləşsin insan əliylə,
Bütün gözəllikdən kam alsın insan.
Yaşasın, yaşatsın öz əməliylə
Azadlıq qoynunda qocalсын insan.*

Qeyd etdiyimiz kimi, Qaflantı lirik şairdir. Ancaq o yalnız öz duyğu və hisslərinin tərənnümü ilə yetinmir. Oynaq ritimli, lakonik lirik şeirləri ilə yanaşı, cəmiyyətin həyatını, gördüyü və bilavasitə yaşadığı hadisələri təsvirlərlə əks etdirən kiçikhəcmli epik əsərlər də yazırdı. Şairin “Çəkil, qərə duman”, “Utan xalqımızdan - dedim - düşmənə”, “Təpeyin dağı”, “Yaşasın vətən övladı”, “Ömür aynası”, “Babək” və s. belə şeirlərindəndir.

M.Q.Qaflantının 1963/1342-ci ildə yazdığı “Çəkil, qərə duman” şeirini şairin bizə məlum olan əsərlərinin yazılma tarixlərinin xronoloji ardıcılığına görə mətbuatda dərc olunan ilk şeiri hesab etmək olar.

Obrazlı başlığı, yəni “Çəkil qərə duman” ifadəsi elə birinci bəndin son: “Qoy, Günəş bürüsün Azərbaycanı”

¹³³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.117.

misrası ilə güclü epitetə çevrilən, sanki cəngi sədaları altında sinəsinə döyüb ər meydanına atılan, amansız düşmənlərinə hər bə-zorba gələn cəngavəri xatırladaraq simvolikləşən şeirin ümumi semantikasi oxucuda dərin psixoloji təsir yaradır. Əlbəttə, burada lirik qəhrəmanın düşmənə hədə-qorxusu artdıqca:

*Qorx, Azər elinin qızmış nərindən,
Qəzəblənib nərə çəksə dərindən,
Min aslan qovzanar bir şəhərindən,
Sən bəhmən¹³⁴ ayında şanlı Təbrizi,
Sımayıb gördün ki, bükülməz dizi,*

– onun hərərəti yüksəlir, hiddət və qəzəbi artır və bu zaman dili daha da sivrilləşir, poetik duyğular həcvləşir:

*Sən tülkü sifətdə bir qara malsan,
Qulaqların kardı, yada ki, lalsan,
Yoxsa, dam üstündə qullu motalsan,
Dağların döşündə aslan görürsən,
Boğula-boğula birdən hürürsən.¹³⁵*

¹³⁴ bəhmən ayı - Şəmsi təqvimlə XI ayın adıdır, İran İnkilabı bu ayın 22-də baş vermişdir, ondan bir il öncə, bu ayın 29-da Təbriz xalqı şahlıq rejimi əleyhinə üsyan etmişdir.

¹³⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.53.

Eyni hala “Utan xalqımızdan - dedim - düşməyə”
şeirində də rast gəlirik:

*Getdin əcnəbinin oxşadın boyun,
Qarışdı sübhədək qoç ilə qoyun.
Oldu tuman tökdü, soyun ha soyun,
Güzün baxa-baxa gecə yarısı
Bağladın belinə arı, namusu.*¹³⁶

“Təpeyin dağı” süjetli şeiri Çaroymaq mahalının qocaman dağı Təpeyin dağına xitabən 1977/1356-cı ildə yazılmışdır. 13 bənddən ibarət olan şeir müxəmməs formasındadır. Şeirdə M.Məcdfərin¹³⁷ də qeyd etdiyi kimi üslub baxımından usdad M.Şəhriyarın təsirini görməməmək mümkün deyil, lakin bu əsər milli azadlıq uğrunda uzanan mübarizə yollarında qurulan torları yaxşı görən, mübariz, inqilabçı bir şair tərəfindən yazılmışdır. Və şair burada Şəhriyar poeziyasına heyranlığını da gizlətmir, həmişə xalqın *qəm şələsin* daşıyan Güney poeziyasını haqlı olaraq övür, doğma xalqının kökünə balta vuran, aslan oğullarının qanını su kimi axıdan *qarı düşmənin* zülmündə daşların belə dilləndiyini, dağların səsinə səs verdiyini Şəhriyar ruhu ilə Şəhriyarsayağı tərənnüm edir:

¹³⁶ Yenə orada, s.55.

¹³⁷ Qaflantı M.Q. Seçilmiş əsərləri. Təbriz, Eldar nəşriyyatı, 1357/1978, s.3-4.

*Heydər baba el içində bəllənir,
Qəm şələsi kürəyinə şəllənir,
Zülm əlindən sıldırım daş dillənir,
Haray salır, aslanlarım nec oldu?
Qaş qaraldı, gəlmədilər, gec oldu?¹³⁸*

Qeyd edək ki, hazırkı qloballaşma şəraitində modernləşmənin doğurduğu böhran, sosial-mədəni islahatların paradoksları, texnoloji dəyişikliklərin fəsadları səciyyəvidir. Modernləşmənin yeni mərhələsi ilə üzləşən Şərqi aləmi, o cümlədən İran və Azərbaycan mühiti üçün Şəhriyar poeziyası yenə də aktualdır.

“Yaşasın, qəhrəman vətən evladı” (1978/1357) şeiri istər formasına, istərsə də obyektiv təsvir və subyektiv tərənnüm əlamətlərinə görə lirik-epik əsərdir. Əsər altılıq şəkilində yazılmış 24 bənddən ibarətdir. Əsərdə xalqın, millətin adından danışan lirik mənin səsi haqq səsi kimi ucalır, xalqı qan içində boğan *qarı cəladın* iç üzünü açıb göstərilir, onların xarici məşvərətçiləri ilə birlikdə həyata keçirdikləri mənfi siyasəti cəsarətlə ifşa edilir:

*Böyük faciənin nəqşəsin çəkir,
Bir neçə vəzirin başını əkir.
Şərif İmamını¹³⁹ çəkir qabağa,*

¹³⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.59.

¹³⁹ Şərif İmamı - İran şahı tərəfindən vəzifəyə gəlmiş baş vəzir.

*Baş vəzir eyləyib keçirir sağa,
Höküm edir: "Cavab ver, dada, fəryada,
Yoxsa, səltənətim gedəcək bada."¹⁴⁰*

Burada "Meydani-Jalədə" tökülən nahaq qanlar İslam aləmində məşhur matəm günlərindən biri olan *aşura* gününə bənzədilir, ürək dağlayan bədii ifadələr işlədilir:

*Meydani-Jalədə¹⁴¹ oldu aşura,¹⁴²
Cəlladlar milləti saldılar tora.
Ərteş xalqımıza olmuşdu yağ,ı,
Vurub öldürürdü arvad-uşağı.
Tökülər neçə yüz qanlar nahaqdan,
Axıb su yerinə gedirdi arxdan.
Millətin ürəyin yenə dağladı,
Xalqın əhvalına yer-göy ağladı.
Güllə dolu təkin yağdı Jaləyə,
Duvarlar qızarıb döndü laləyə.¹⁴³*

¹⁴⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.70.

¹⁴¹ Meydani-Jalə - Tehran şəhərində bir meydan adı. İnqilab günlərində bu meydanda etiraz nümayişi keçirən inqilabçıların bir çoxu Şah qoşunu tərəfindən güllələrə tutulmuş, yüz nəfərdən artıq ölmüşdür.

¹⁴² aşura - Məhərrəm ayının 10-cu günü (*İmam Hüseynin qətl olunduğu gün*).

¹⁴³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.75.

Şairin ən böyük dərdlərindən biri camaat içərisindəki cəhalət, bəzi adamların dostu ilə düşmənini seçib ayıra bilməməsi yaxud da cəmiyyətdə baş verən hadisələrə qarşı laqeyd münasibəti idi. Qaflantı bütün yaradıcılığı boyu insanları qəflət yuxusundan ayılmağa çağırırdı. Şairə görə, insan xeyirini, şərini, dostunu, düşmənini seçə bilirsə, durduğu yeri də biləcək, bir yolda birləşəcəkdir. Çünki əzilən xalqın öz haqq-hüququ uğrunda mübarizə yolu bu birgəlikdən başlayır. Bir də bu yolun sapı özümüzdən olan baltaları, satqınlıq və xəyanət, iradəsizlik və zəiflik edərək seçdiyi yoldan dönənləri də vardır ki, bunları şair hər zaman tənqid atəşinə tuturdu.

M.Q.Qaflantının süjetli şeirlərindən ən məşhur olanı isə “Ömür aynası” (1978/1357) şeiridir. Şair kiçikhəcmli bu lirik-epik əsərdə öz məqsəd və amalını ona xas olan yüksək bir ehtirasla, sadə, aydın bir dillə birbaşa, qorxub-çəkinmədən, mərdi-mərdanə ifadə edir. Hər biri beş misra olmaqla cəmi on bənddən, yəni 50 misradan ibarət olan “Ömür aynası” Qaflantı yaradıcılığının əsas motivini özündə əks etdirməklə onun poetik üslubunun səciyyəvi xüsusiyyətlərini də bəlləyir. Ümumiyyətlə, əsərlərində real həyat hadisələrini obrazlı əks etdirməklə yanaşı, yeri gəldikcə özü və əsərlərinin tarixi barədə dəqiq avtobioqrafik məlumatlar verən Qaflantı bu şeirin ilk misrasında da *“vətənin vurğunu olduğunun hər yana yayıldığı, səsinin başdan-başa hər yerə – dağa, daşa, arana düş”* düyü xəbərini verir ki, bu da “Ömür aynası” şeiri-

nin yazıldığı vaxt onun artıq tanınmış bir şair olduğunu göstərir:

*Vətənimin vurğunuyam, yayılıbdır hər yana,
Səsim düşüb başdan-başa dağa, daşa, arana.
And içirəm, çıxacaqdır elim azad dövrəyə
Açacaqdır vətənimdə çiçək - dedim, gül - dedim;
Sinə gərdim, sözlərimi bəm demədim, zil dedim.*

“Ömür aynası” şeiri Qaflantının ən çox diqqət çəkən və sevilən əsərlərindən biridir. Şairin özü tərəfindən etikətlənən bu əsər müasirləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas H.İldırımın Qaflantı yaradıcılığının *epiqrəfi* adlandırdığı “Ömür aynası” şeiri, həm də Qaflantının milyonlara bəyan etdiyi həyat devizi, şüarıdır. 12 ildən sonra Qaflantı yaradıcılığının əsas ideyasını və poetik spesifikasiyasını özündə cəmləşdirən şeirlərin məhz bu başlıq altında çap etdirilməsi əlbəttə, bir təsadüf deyildir; “Qələmini süngüyə çevirən zəhmətkeş şairin qabarlı əllərindən çıxan hər misra hədəfini sərrast nişan alan güllə kimi açılmış, bu güllələrin patrondaşı isə “Ömür aynası” kitabı olmuşdur”.¹⁴⁴ Və kitab müəllifinin şöhrətini daha da artırmışdır.

¹⁴⁴ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.98.

M.Q.Qaflantı əlinə qələm alandan, ellərinin *qıfıllanmış dilinə, talanan sərsvətlərinə, ayaqlanan şərəfinə*, gah hiddət və qəzəblə, gah dərin kədər və hüznə, gah ümid və inamla gah bəmədən, gah da zildən nəğmələr qoşdu və yeganə silahına – qələminə sarılıb *gecə-gündüz, axşam-səhər* demədən, yorulmadan *dərdlərinin çarasını* sözlərin ecazkar qüdrətində axtardı. Dərdini çəkdiyi məzlumların, məhrumların cəhalət yuxusundan ayılmasını, ətalət sükunətindən qurtulub azadlıq karvanına qoşulmasını istədi, gələcək nəsillərin azad, xoş rifahı üçün ellərin birləşməsinə, güclərinin sel gücünə dönməsini arzu etdi.

“Savalan” beşliyində yurdunun *dostu sevindirib, düşməni öldürən uca, vüqarlı dağlarının, sözündən dönməyən, sədaqətli, mərd, cəsür, el-oba qarşısında alnıaçıq, üzüağ qeyrətli oğulları* “Həyatda varam” şeirindəki *daimi qaranlıqlarda işıq axtaran, tutduğu yolda durub-duraqlamadan məqsədinə çatmaq, arzularına qovuşmaq üçün tələsən* lirik mənədir. Keçdiyi məşəqqətli yollarda başı bəlalar çəkən bu qəhrəmanın səbr kasası dolub daşan anlarında söykəyi qəhrəmanlıqlarla dolu şanlı tarixi, vətənin uca, vüqarlı dağları, dincliyi gözəl xəyalları, şirin xatirələri olur və yalnız xalqın gücünə arxalanır.

Sızıldayan anaları, beli bükülü ataları, əl-qolu bağlı igidləri, gözüyaşlı qız-gəlinləri, dili qadaxlı şairləri, səsi boğulan, hay-harayı eşidilməyən elləri görəndə və təbii olaraq bütün bu gördükləri zülmət gecələrdə çırpınan qəhrəmanın *aydın sabahlara, günəşli günlərə* qovuşmaq istəyini daha

da artırır, qəlbindəki nəhayətsiz azadlıq eşqini körükləyir. “Səni ananda” şeiri məhz belə bir ovqatın bəhrəsidir.

Qaflantı hansı şeir formasında: istər heca, istər əruz formasında yazırsa, yazsın onun şeirlərdə duyğularının ahəngində rəqs edən şair təfəkkürü yalnız bu ahəngə uyğun gələn, onunla birgə rəqs edə bilən sözləri seçdiyinə görə poeziyası məcazlarla zəngindir. Çünki burada məcazlardan istifadə funksiyasını əsasən qafiyə və rədiflər (*nisbi fonetik qafiyələr*) yerinə yetirir. Bu proses sənətkarın dərin hiss və duyğuların yüksək psixoloji halla sintezində poetik potensialının açılmasına, möhtəşəm sənət əsərləri yaratmağına imkan vermişdir.

1986-cı ildə, 53 yaşında ikən yazdığı “Dedim” şeirində yarıməsrlilik ömründə *hələ həyatından kamın* ala bilmədiyini etiraf edən nakam şair öz şəxsi səadətini vətəninin bütövlüyündə görürdü və *şanlı vüsal bayramını* görməyincə *baxt ulduzunun batmasını, ölümə can verməsini* istəmirdi. Və yenə də bir gün bütün arzularının gül açacağına ümid edib:

*Qaflantı alıbdır eldən ilhamın,
Hələ həyatından almayıb kamın.
Görməyincə şanlı vüsal bayramın,
Baxtının ulduzu batanmaz, dedim,¹⁴⁵*

¹⁴⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.145.

– deyir. Əfsuslar olsun ki, şairin ən ülvi arzuları çiçək açmadan ömrü tükəndi, *baxtının ulduzu* batdı.

M.Q.Qaflantı poeziyası janr əlvanlığı, dil-üslub aydınlığı, poetik tutumu və xəlqiliyi ilə seçilir.

Dolğun məzmunlu “Babək” sületli şeirində Babək obrazı uğurlu və cəlbedicidir. Burada Babək əbədi qəhrəmanlıq obrazı kimi simvolik mahiyyət daşıyır. Şair özünün arzularını, dövrünün azadlıq mübarizəsi ideyasını bu ümumiləşdirilmiş rəmzi obrazla simvolizə edə bilir.

Heca vəznində, dördlük şəklində yazılmış “Babək” şeiri 31 bənd, 124 misradan ibarətdir.

Əsərdə təhkiyəçi passiv realist deyil, inqilabi realist kimi çıxış edir. Buradakı səhnələrin canlılığı, bütün epizodların ümumi məzmunu, əsas ideyanın tamamlayıcı bir şəkildə verilməsi qəhrəmanın məğlubiyyətini gələcək əbədi bir qalibiyyətin başlanğıcı kimi, mübarizə ideyasını kütlələrə yayan hadisə kimi təqdiminə xidmət edir.

Ən çətin anlarında keçmişinə üz tutan, xalqının gücünə sığınan şair bu dəfə xalq qəhrəmanı Babəki əsrlərin arxasından önə çəkib, gözünü onun ədalət qılıncına dikir. Ədəbiyyatda tarixi mövzuların işlənməsi və tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazının yaradılması yeni hadisə deyildir, lakin 1991-ci ildə Qaflantının “Babək” haqqında yazdığı süjetli şeirində romantik neosufistik idealın – insan, vətən, azadlıq eşqinin emosional ifadəsi olduqca güclü və tərəvətlidir.

Azərbaycan torpağında adı dillər əzbəri olan, şöhrəti bütün cahana yayılan qəhrəmanın varlığı quduz düşməni lərzəyə salır:

*Mötəsəm çağırdı qarı qurdları,
Əllərin ölçürdü divanələr tək.
Bilmirdi nə daşı salsın başına,
Çığırdı: "Kimdi, bu Allahsız Babək?!"*

Əsərin bu yerində qorxu və əndişə içində çıxır-bağır Xəlifənin dilindən işlədilən "Kimdi, bu Allahsız Babək?!" ifadəsi şairin yaradıcılığında ta başından oxucuya tanış olan solçu meyillərini xatırladır.

Xəlifənin hüzuruna yaxınlaşan hiyləgər, satqın və şərəfsiz Aqşinin tələyə saldığı *aslanına ürəyi yanaraq*:

*"Xəlifəyə təzim edəsən gərək,
Səni doğrattırıb aradan bölər,
Başını əyməsən, deyirəm gərçək!"*

– xəbərdarlıq etdikdə isə mərd və məğrur qəhrəmanın:

*"Boyun əymək mənə yaraşmaz,
Mən elə bağlıyam, elim də mənə.
Elini sevənlər yolundan çaşmaz,
Rəvadırmı boyun əyim düşməne?"*

– cavabı ilə iki sərkərdənin arasındakı fərq daha da qabardılır.

Təhkiyəçinin bu tarixi obraza boşu-boşuna müraciət etmədiyi əsərin sonunda İranda şahlıq əleyhinə mübarizə edən fədailərin igidliyi, cürət və cəsurluğu Babəkdən öyrəndiyi etirafı ilə açılır, əsl mətləbi aydın olur:

*Şəhaməti çiriklər
Öyrəndilər Babəkdən.
Məzlumlara hər zaman,
Dayaqlılar ürəkdən,*

– və əsər müəllifin, tarix onu yaşatdıqca köhnəlmir; Babəklər hər zaman var və var olacaqlar! – mətnaltı mesajı ilə sonlanır.

Daim Azərbaycançılıq, birlik və bütövlük arzusu ilə yaşayan Qaflantı bu arzunu İranın sərhədlərindən kənara daşımağa çalışırdı. Məsləkdaşını Arazın bu tayına – Şimali Azərbaycana uğurlayan şairin duyğuları coşur, gözyaşları sevincinə qarışır, təlatümlü duyğuları öz əksini “Sağlıqla get” (1990/1369) şeirində tapır; Şair qələm dostunun simasında bir-birinə görünməz tellərlə bağlı olan iki böyük və qədim şəhəri – Bakı və Təbrizi qovuşdurur, görüşdürür.

*Yurdumuzdan ülfət apar,
Ellərimdən söhbət apar,
Sən Bakıya hörmət apar,
Sevinsin Təbrizim şair!¹⁴⁶*

¹⁴⁶ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.170.

Bu şeiri yazdıqdan cəmi bir il sonra vətənin o biri yarısına səyahət Qaflantıya da nəşib olur. Nəhayət, yarım əsrdən uzun çəkən ayrılığın, hicranın beli qırılır, qısa müddət də olsa, şair vüsala yetir, üzü gülür.

Çaroymaqda keçən uşaqılıq illərini xatırlarkən o, sakit, firəvan, qansız-qadasız illərə böyük həsrət, özləm və kədər duyğusunu gizlədə bilmir. Şairin yaradıcılığını daim bir kölgə kimi izləyən dərin kədər hissləri zaman-zaman üsyana çevrilir, fırtınalar qoparır.

POEMALARI

2.3. “Bizim kəndin birillik tarixi”

Muradəli Qüreyşi Qaflantının ilk epik əsəri “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasıdır. Bu poema onun rəsmi mətbuatda ilk işıq üzü görən əsərləri sırasına daxildir. Lirik şairin epik təfəkkürü İran İslam İnqilabı ərəfəsində bir-birinin ardınca çap olunan – “Seçilmiş əsərlər”i (1978/1357) kitabında “Bizim kəndin birillik tarixi” və “Məcmuə” (1979/1358) kitabında yer alan “El peşəsi” poemaları ilə üzə çıxır. Qeyd etdiyimiz kimi, Muradəli Qüreyşi Qaflantının 5-ci əlyazma dəftərində şairin indiyəcən heç bir yerdə dərc edilməyən daha üç poeması vardır: “Qaflantı”, “Danişgahın qabağında” və “Qanlı xatirə”. Bu poemalar İranda baş verən inqilab və müharibə mövzularına həsr edilmişdir.

Ağır məişət həyatı və kəmsavadı üzündən dövrü mətbuatda yaranan əlverişli şəraitdən çox zaman yətərinə yararlı bilməyən Qaflantının o dövrlük şəraitdə kiçikhəcmli əsərlərinin xalq arasında daha çox yayıldığı bir zamanda irihəcmli əsərinin arxa-arkaya çap olunması şairin bu və ya digər hadisələr zamanı yaşadığı hiss

və duyğularını təhkiyə, təsvir, mükalimə kimi daha geniş imkanlara məxsus epik janrla ifadə etmə zərurətindən irəli gəlsə də, onun əsərlərinin çap olma qayğısını da inkar etmir. Belə ki, şairin 1972/1351-ci ildə, 39 yaşında ikən yazdığı “Bizim kəndin birillik tarixi” poeması yazıldığı tarixdən düz 6 il keçəndən sonra işıq üzü görmüşdür.

Qaflantının poema janrına rəğbətini bir səbəbi bu janrın folklorə yaxınlığı, epos xüsusiyyəti ilə əlaqəli olsa da, digər bir səbəbi dövrünün Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (1906-1988), Bulud Qaraçurlu Səhənd (1926-1979) kimi ustad şairlərin güclü təsiri olmuşdur. Şöhrəti ölkənin sərhədlərini aşan “Heydərbaba”nın və o dövrdə Cənubi Azərbaycan ədəbi mühitində ən çox poema müəllifi kimi tanınan və həmin mühitdə Qaflantının ilk hamisi, dəstəkçisi olan, öz ictimai-siyasi, fəlsəfi fikirlərini, mübarizlik ruhunu oxuculara poema janrı vasitəsi ilə aşılamağa çalışan istedadlı şair Səhəndin rolu da danılmazdır.

Əlbəttə, həmin illərdə hadisələrin genişliyi, bədii faktlar bolluğunda poema janrı Qaflantı kimi lirik bir şairin obrazlı nəql etmə, mükalimə, yəni müəllifin yaşadığı və şahidi olduğu uzun hadisələri olduğu kimi təsvir etmənin ən uyğun yolu idi və Qaflantı poemaları da həmin illərin epoxal gerçəkliyi kimi meydana çıxmışdır.

“Bizim kəndin birillik tarixi” poeması Milli Hökumət dövrünə aid bir əsərdir. Qaflantı adı bir kəndli ba-

lası idi. Bəlkə də, elə bu səbəbdən kənd problemi şairi yaradıcılığının ta başından düşündürmüşdür. Odur ki, özünün ilk irihəcmli epik əsərini (*“Bizim kəndin birillik tarixi”*) məhz bu mühüm hadisənin aparıcı bir qolu olan kəndli məsələsinə həsr etməsi təbii və gözləniləndir. Şair özü əsərin sonunda poemanı bütünlüklə gördüyü və bilavasitə iştirakçısı olduğu real həyat hadisələri əsasında yazdığını xüsusi olaraq qeyd edir:

*Qaflantıyam, daha qurtarır sözüüm,
Yazdığım mətləbi görmüşəm özüm.
Çox yerdə elimə qurdular tələ,
Dərdlərin çoxunu yazmadım hələ.¹⁴⁷*

“Bizim kəndin birillik tarixi” poeması adından da göründüyü kimi, tarixi poemadır. Poema 4668 söz, 32486 işarə və 957 misradan ibarət olmaqla, həcm etibarı ilə M.Q.Qaflantının ən böyük epik əsəridir. Qaflantının 1978/1357-ci ildə çap edilən “Seçilmiş əsərləri” kitabında ayrıca “Adlar” başlığı altında sıralanan tarixi, coğrafi yer və insan adlarının demək olar ki, hamısı bu poemaya aiddir və şair onları əsərə necə var eləcə, dəyişdirmədən daxil etmişdir. Tarixilik nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyətini nəzərə alıb həmin adları eyni ilə veririk:

¹⁴⁷ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.52.

1. Çaroymaq - mahal adı
2. Hacı Rəhmət - Şüvər kəndinin kəndxudası
3. Qüdrət xan - Çökəti kəndinin ərbabı
4. Şucaləşgər - Koranlı mahalının böyük ərbabı
5. Rəsul - Şüvər kəndinin qoruqçusu
6. Ağcəriş - kənd adı
7. Yoldaş Zakir - fədailərin 100 başısı
8. Dəlikli daş - kənd adı
9. Qərəçimən - böyük bir kənd adı
10. Ağdaş - kənd adı
11. Sariağıl - kənd adı
12. Mir Haşım - Sariağıl kəndinin kəndxudası
13. Çökəti və Qanlı Çökəti - kənd adı (*bu kəndə 11 fədainin şəhid olmasında sonra Qanlı Çökəti deyirlər*)
14. Yoldaş Nəcəti - fədailərin sədri
15. Böyükağa xan Soləti - Çaroymaq mahalının böyük ərbabı
16. Yedigər xan – Böyükağa xan Solətinin nöqərlərindən biri
17. Məhəmmədbağır - fədailərin biri
18. Əli Sərabı - fədailərin 100 başısı
19. İlanlı dərə - köyşən adı
20. Məşə Turab - fədailərin biri
21. Palçıqlı - kənd adı
22. Gəldigədər - kənd adı
23. Kərim müsəlsəlçi - fədailərin 10 başısı
24. Güllücə - kənd adı

25. Ramtin - 300 fədainin başçısı
26. Əcirli - mahal adı
27. Qulam Yəhya - Azərbaycan Fədai təşkilatının başçısı
28. Zeynal - fədailərin biri
29. Ağkənd - kənd adı
30. Ərsəlan - fədailərin biri
31. Ağdoğmuş çayı - Çaroymaq mahalından keçən böyük bir çay
32. Təpəyin - Çaroymaq mahalında qocaman bir dağ adı
33. Qərə ağac - kənd adı
34. Ağşiri - Böyükağa xanın mübaşiri
35. Şüvər - kənd adı (*şairin yaşadığı kənd*)
36. Cahangir xan - Böyükağa xan Solətinin əmioğlusı
37. Şorqərə - kənd adı
38. Nəsirabad - kənd adı
39. Ətab xan – Böyükağa xan Solətinin Qardaşı
40. Başdərbərdan - kənd adı.¹⁴⁸

Bu tarixi siyahıda 2 mahal, 1 dağ, 1 çay, 1 dərə, 15 kənd və bəhsi keçən tarixdə yaşayan və fəaliyyət göstərən 20 şəxs (fədai, kəndxuda,ərbab, mübaşir, xan) gerçək adları keçir.

¹⁴⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.76-77.

Əsər ümumi ovqatı və qəhrəmanların daxili aləminin ifadə şəklinə görə lirika və eposun ünsürlərini özündə birləşdirdiyindən həm də epik-lirik poemadır.

“Bizim kəndin birillik tarixi” poemasının fabulası sadə bir süjet xətti üzərində qurulub. Balaca qəhrəmanın – 12 yaşlı Muradəlinin yaşadığı və şahidi olduğu real həyat hadisələrinin vahid süjet ətrafında birləşməsindən yaranan əsər stilistik baxımdan mükəmməldir. Burada obrazların hər birinin aid olduğu sinfi təbəqənin silqətinə uyğun dillə danışması, təsvir edilən hadisələrin həqiqiliyi və düzgün əlaqələndirilməsi, mözğunun tarixiliyi və aktuallığı əsəri hər zaman üçün oxunaqlı edir.

Əsərin mərkəzi problemi milli azadlıq hərəkatı və hərəkatın əsas hərəkatverici gücü olan kəndli problemi-dir. Bu kəndlilərin ölüm-dirim məsələsidir. Qaflantı yaradıcılığının əsas məsələlərindən olan kənd məsələsi bu poemada qismən də olsa, öz həllini tapır. Birləşərək kənd zəhmətkeşlərini istismar edən mülkədarların, xan və ağaların, ərbab, molla və mübaşirlərin zülmələri artıqca buna qarşı doğulan kəndli hərəkatı da şiddətlənməkdədir.

Poemada bədii təcəssüm predmeti Çaroymaq mahalı və orada cərəyan edən hadisələrdir və bu hadisələr çox dəqiq, orijinal lövhələrlə əks etdirilir. Burada sinfi ziddiyyətlərlə yanaşı, kəndli hərəkatındakı həllini gözləyən ziddiyyətlər də təsvir edilir və beləcə, şairin do-

Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti
ğulduğu mahalda milli azadlıq hərəkatı ilə bağlı yaşa-
nan tarixi həqiqətlər əsərdə öz dolğun, obrazlı əksini
tapır.

Poemanın bir yerində dostlarının xain pusuda öldü-
rüldüyünü eşidən yaralı fədainin qiyyəyə çəkib:

*Süleyman ağladı, birdən səs çəkdi:
"Diriliyim" - dedi - "Nəyə gərəkdi?"
Olmayınca bu dərdlərin çarəsi,
Ürəyimdən getməz qardaş yarası,*

– ürək yangısını dörd misraya:

*"Qəribə ağlamazlar,
Gülərlər, ağlamazlar.
Ayaqların çatsalar,
Gözlərin bağlamazlar..."¹⁴⁹*

– tökməsi ilə ağız ədəbiyyatının, xüsusilə bayatların
xalqın yaşantıları, ürək-damar bağlantıları olduğunu,
təsiredici və yaddaqalanlılığını, epik əsərdə funksional-
lığına dair örnək verir.

Əsər baş qəhrəmanının öz evində oturub "21 Azər
hərəkatı"nın qanla boğulmasından sonra *zülmkarların*
təşkil etdikləri bayram ziyafətinə həsr edilən televizor

¹⁴⁹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm
və təhsil", 2020, s.33.

verilişini seyr edərkən ağlamasını görən yeniyetmə oğlunun atasının dərđini öyrənmək istəyi üzrə ürəyi qan ağlayan atanın öz hekayəsini oğluna nəql etməsi ilə başlayır:

*Ana yurdumuzda zəhmət çəkirdim,
Köyşənlərdə gedib hasıl əkirdim.
Atam o zamanlar al-ver edirdi,
Şey-şüy almaq üçün şəhrə gedirdi.
Bir gün atam kənddən getdi Təbrizə,
Təbrizdə olduğun danışdı biza.
Dedi: "Xanlar bütün qaçıb Tehrana,
Milli bir hökümət gəlir dövrana.
Çox çəkməz kəndə də gəlib çıxarlar"
Bu quduz xanların evin yıxarlar.¹⁵⁰*

Bu işi eşidən ərbabın nökrəi xəbəri Hacı Rəhmətə çatdırır və nökrəin satqınlığı ilə böyük bir faciənin başlanğıcı qoyulur. Qüdrət xanın göstərişi ilə Çökəti kəndində on iki nəfər igid fədainin (*o dövrdə fədailik müqəddəs və hörmətli sayılırdı*) onlar üçün əvvəlcədən hazırlanmış tələyə düşməsi hadisələri sürətləndirir.

Poemada obrazların konkret məkan və obyekt predmetinin mövcud olduğu halların təsviri, məsələn, təhkiyəçi-qəhrəmanın atasına həmsöhbəti – Çökəti kənd sakinini Gülməmməd kişinin:

¹⁵⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.23.

*“Yazıqlara, Qulam, çox zülmü oldu,
Kənd əhli ağlayıb gözləri doldu”,*

– deyərək ona öz rəsmi adı ilə müraciəti və buna bənzər digər epizodlar Qaflantı və onun ailə üzvlərinin poemadakı obrazların prototipləri olduğunu bir daha təsdiq edir. Ümumiyyətlə, real tarixi hadisələri əks etdirən poemada başqa tarixi şəxslərin, eləcə də hadisələrin baş verdiyi bütün yer adlarının dəyişdirilmədən, eynilə verilməsi poemanı sənədli, bədii-tarixi salnaməyə çevirir.

Kənd əhalisi işgəncə və zülm ilə ödürülən fədailərin İslam dininə uyğun şəkildə dəfn etmək üçün çabaları boş çıxır:

*Gedib yalvardılar Qüdrət xana:
“Bular müsəlmandı, batıbdı qana.
İcazə ver, bu gün buları yuvaq,
Namazın qıldırıb qəbirə qoyaq”*

– deyəndə, qəzəblənib özündən çıxan zalım xan dini ehkamlara belə məhəl qoymayı:

*“Cəhənnəmə batıblar qana!
Nədən rəhmiz gəldi dindən çıxana?”¹⁵¹*

– deyir və zavallı kəndliləri tutdurub tövləyə saldırır. Sonra hər birindən bir qoyun cərimə, nöqərləri də rüşvət aldıqdan sonra qollarını açıb buraxırlar.

¹⁵¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.31.

Əlacsız qalan kəndlilər çarəni pul yığıb mollaya rüşvət verməkdə görürlər. Topladıkları pulu mollaya verib, onu Qüdrət xanla danışmağa razı salırlar. Lakin çox çəkmir ki, xanın yanından qayıdıb gələn molla:

*“Gülüüb dedi: “Bunlar çox bəd əməldi!
Hardan bunlar gəlib çıxıb dövrana,
Haqları imiş bunlar batalar qana.
Çünki hizbidilər,¹⁵² dinləri yoxdu,
Ağa da öldürüb zağəyə soxdu”.*¹⁵³

Beləliklə, xandan ədalət, molladan insaf gözləyən itaətkar kəndlilər, onlar göz yaşı tökəndə deyib-gülən din xadimlərinin həmişə zalımın, zülmkarın yanında olduğunun bir daha şahidi olurlar. Bu bir ildə baş verən hadisələr kəndliləri sarsıdır, sanki onları yuxudan ayıldır, eyni zamanda onlara gedəcəkləri yolun yönünü, duracaqlar, cərgələrin yerini göstərir. Lakin bu proses qəhrəmanın istədiyi səviyyədə deyildir.

Poemada fədailərinin bir-birilərinə müraciət vasitəsi kimi istifadə etdiyi: “Fədailər, məhrum həmsəhrilər, əziz qardaşlar” kimi xitabların sırasına əlavə edilən *yoldaş* sözü isə müəllifin solçu meyillərinin poetik təfəkküründəki izləridir.

¹⁵² hizbi (*hezb*) - partiya üzvü

¹⁵³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.32.

Bu faciələrin şahidi olan və ömrünün sonuna qədər unutmayan yeniyetmə Muradəli də əmisi kimi mübarizə yolunu seçdi, ancaq silahı qələmi oldu:

*Dedi: "Azadlığın oldum qurbanı".
Baxırdım üzünə, axdı gözləri,
Hənuz yadımdadı gözəl sözləri.*

"Bizim kəndin birillik tarixi" poeması 1941-1945-ci illər Cənubi Azərbaycanda baş verən kəndli hərəkətini bütün tərəddüd və ziddiyyətləri ilə əks etdirən ən yaxşı əsərlərdəndir. Burada Milli Hökumət dönəmi, xüsusilə də siyasi mübarizəyə tam hazır olmayan kənd zəhmətkeşlərinin ziddiyyətli dönəmi işıqlandırılmışdır.

Qaflantının yaradıcılığında sosial ədalətsizliyə, cəhalətə, mənəvi pozğunluğa qarşı barışmaz mövqe ötəri karakter daşımır, birmənalı və sürəklidir.

Əsərdə hadisələrin təcəssümündə təbiətlə insan hisslərinin ahəngdarlığı – *qışın çilləsidi çəlpo yağırdı ..., qış çıxdı, bayramın dalı yaz oldu ..., qara duman kimi dağda çök-dülər, yer-göy ağlayırdı onun halına* və s. kimi məcazlar orijinallığı ilə seçilir.

Əsərin finalına doğru iştirakçısı və şahidi olduğu hadisələrlə böyüyən 12 yaşlı qəhrəmanın bu hadisələrə münasibətinin 12 ritorik sualla açılması əsərin təsirliliyini artırır:

*Kimin bizlər təkin dili bağlanıb?
Bütün el-evladı, evi talanıb?
Kimin ana dili düşüb zindana?
Haqq istəyən eli boyanıb qana?
Kimin ellərini ayrı saldılar?
Bütün əhl-əyalı başsız qaldılar?
Kimlərə bir belə töhmət vurulub?
Vətəninə onun qanı sorulub?
Kimin ölkəsində haqqın yeyiblər?
Bu qədər dilinə böhtan deyiblər?
Kimin milliyyətin, əslin danırlar?
Harda zülm oduna biz tək yanırırlar?*

Şair poemanın sonunda, əvvəlində olduğu kimi, informativ ifadə formasından istifadə edir və əsəri yeni-yetmə oğluna nəsihəti ilə bitirir:

*Qaflantıyam, daha qurtarır sözüüm,
Yazdığım mətləbi görmüşəm özüüm.
Çox yerdə elimə qurdular tələ,
Dərdlərin çoxunu yazmadım hələ.
Ellərim ayılar intiqam alar,
Keçən günlərini yadına salar.
Azadlıq olmasa üzümüzlə gülməz,
Yad gəlib elimin qədrini bilməz.
Sən də çalış oğlum, elin ayılsın,
Öz ana yurdunda millət sayılsın”.*

Qaflantı 12-13 yaşlarında doğma Çaroymaq mahalında yaşadığı və şahidi olduğu, illərlə hafizəsində saxladığı bu tarixi hadisələri aradan 26 il keçdikdən sonra – 1972/1351-ci qələmə almağa müvəffəq olmuşdur. “Bizim kəndin birillik tarixi” poeması təkcə Güney Azərbaycanda Milli Hökumət dönəmində əməkçi kəndlilərin azadlıq mübarizəsinin bədii-tarixi salnaməsi kimi deyil, eyni zamanda öz dövrü ədəbiyyatında saygın yer tutan M.Q.Qaflantının fədai-şair ömrünün tərcümeyi-hal faktı kimi də dəyərlidir. Burada hüznü bir həyat hekayəsinin mətnaltı ifadəsində isə oxucuya *azadlıq verilmir, alınır; can-qan bahasına olsa belə*, ideyası aşılır, həzin kədər pafosu döyüş, mübarizə əzmiylə dirçəlir.

2.4. “El peşəsi”

“El peşəsi” poeması M.Q.Qaflantının çap olunan ikinci poemasıdır. Əsər ilk dəfə 1979-cu ildə Tehranda “Sərtab” nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunan “Məcmuə” kitabında dərc edilmişdir. Yazılma tarixi heç bir yerdə qeyd olunmayan bu poemanın hansı ədəbi-tarixi zərurətdən yarandığı və yaxud da hansı ədəbi-ictimai mühtin məhsulu olduğu isə akademik N.Cəfərovun aşağıdakı elmi analizi ilə daha doğru açıqlanır: “Ağır olduğu qədər də professional poeziya etnik-mədəni sistemi o qədər təbii halında əks etdirir ki, norma ilə sistemin “eyniləş-

məsi” təsəvvürünü yaradır və poetik təfəkkürün etnoqrafikləşməsi bu təsəvvürü daha da gücləndirir.

Norma və sistemin “eyniləşməsi” Şimalda və Cənubda təxminən eyni vaxtda – 60-cı illərdən etibarən özünü göstərir. Şimalda sosrealizmin nüfuzdan düşməsi, Cənubda ümumi sivilizasiya elə bir ictimai-estetik mühiti perspektivə çıxarır ki, həmin mühit etnoqrafik özünü müdafiəyə (və ümumən milli özünü müdafiəyə) həssas olur. Həm Şimalda, həm də Cənubda milli özünüifadənin klassik və folklor formalarının demokratik münasibəti potensial olaraq qərarlaşır”.¹⁵⁴

Biz “El peşəsi” poemasında sənətkarın *etnoqrafik özünü müdafiəyə* qalxdığını və buna Azərbaycan xalqının milli kimlik komponentlərinin demək olar ki, əksəriyyətini – şirin ana dilini, qədim adət və ənənələrini, dini, ünsiyyət və davranış biçimlərini ustalıqla təcəssüm etdirən mühtəşəm bir əsər yaratmaqla nail olduğunu görür və N.Cəfərovun ədəbi-elmi qənaətində bu poemanın ayrıca payı olduğunu düşünürük.

Qaflantının böyüklüyü yalnız onun öz doğma xalqına, onun adət və ənənələrinə yüksək dəyər verməyi, ona bütün ruhu ilə tapınmağı deyil, həm də öz soy-kökünə, milli kimliyinə sahib çıxması və uğrunda mübarizə aparmasıdır. “El peşəsi” poemasında şair təsvir və tərənnumlarında hadisənin ancaq zahiri tərəfi ilə kifayət-

¹⁵⁴ Cəfərov N. Azərbaycanın Şimalı və Cənubu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, 8 mart 1991-ci il, №10, [2457], s.2.

lənmir, dərinlərə enərək əsl mahiyyətinə varır. Burada təsvir və tərənnümün hadisə ilə üzvi əlaqəsi əsərin uğrunu təmin edir və zəhmətkeş şair oxucusunu öz sənətkarlıq donanımına heyran buraxır.

“El peşəsi” poemasının yer aldığı 132 səhifəlik “Məcmuə” kitabında Qaflantının əsərləri ilə yanaşı, qələm dostlarının – Çayoglu, Düzgün, Sahir, Səlahinin də əsərləri də verilmişdir.

Poema 11552 işarə və 275 misra ilə şairin nəşr olunan əsərləri içərisində həcm etibarilə də ikinci yerdədir. Hər biri beşmisralı 55 bənddən ibarət olan poema lirik-epik poemadır. Çünki əsərdə lirika istər forma, istərsə də məzmun baxımından üstünlük təşkil edir. Bu poemada da məkan predmeti şairin anadan olduğu Çaroymaq mahalıdır, lakin “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasından mövzu, məzmun və formasına görə fərqlənir. “Bizim kəndin birillik tarixi”ndə Çaroymaq mahalında yaşayan kənd zəhmətkeşlərini ölüm-dirim mübarizəsi təsvir edildiyi halda, “El peşəsi”ndə həmin zəhmətkeş insanların sadə və təmiz yaşayışları, gündəlik həyat tərzi və qaygıları, adət və ənənələri təsvir və tərənnüm edilir. Əsrləri keçib gələn bu adət-ənənələrin həm də Azərbaycan xalqının genetik kodlarının, mifik şifrələrinin daşıyıcısı olduğunu düşünsək, poemanın təkə Qaflantı yaradıcılığında deyil, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında misilsiz dəyəri olduğunu görürük.

Heca vəznində yazılan poemanın beşlik şəkli şairin coşqu və ehtiraslarının ifadəsinə daha geniş imkan yaratmış, əsəri daha cazibədar və oxunaqlı etmişdir.

Poema lirik mənənin hər bəndin sonunda təkrarlanan “*Xəyalım boylanır Azərbaycana*” misrası ilə açılan, doğma vətəndə yaşadığı şirin, əziz xatirələr dünyasının obrazlı tərənnümü və təcəssümündən ibarətdir. Və poemanın elə ilk sətirlərindən Qaflantı lirikasında tez-tez rastlaşdığımız *doğma-yad* antonimləri şairin yaralı ruhunun ifadəçisinə çevrilir. Doğma ellərinin qanına, canına hopan, beyninə həkk olan gözəllikləri bütün əzəməti ilə yaşayan, qürbət ölkədə əziz insanlarından, el-obasından uzaq yaşamaqdan *cana gələn* lirik mənə xatirələr dünyasına sığır, xəyalən Azərbaycana boylanır, *könül quşu* Çarroymaq mahalına, doğma kəndinə uçur və hər şey də elə buradan başlayır. Bu əziz və şirin xatirələri canlandırarkən yadların içində yaşadığı mənəvi sarsıntı və ruhi əzilmələrdən *işıqlı gündüzü gecəyə dönən* qəhrəman özünü *cücəyə dönmüş qızılquş* kimi hiss edir.

Məlum olur ki, öz inanc və adət-ənənələrinə tamamən bağlı yaşayan bu ellərin ruzisi həmişə bol olar, günləri xoş keçərmiş və lirik qəhrəmanın ömrünün ən gözəl anları məhz bu mərd, dürüst, nəcib insanların arasında, bu barlı-bəhrəli, bollu-bərəkətli diyarda keçmişdir.

Lirik mənə xatirələrini ifadə edərkən həsrət dolu ürəyi qubarlanıb xəyalən Azərbaycana boylanır, öz mənəvi dünyasını sözlərlə açaraq yurdunun təbiətini və gözəl-

liklərini olduğu kimi, böyük bir ehtiras və coşqu ilə təsvir və tərənnüm edir, vətəninin, xalqının, milli dəyərlərinin bədii obrazını yaradır.

Yenə də şairin üz tutub ürəyini açdığı, dərdini bölüşdüüyü el-obası, əziz insanlarıdır. Yenə də fikri, xəyalı harda olursa, olsun heç vaxt unutmadığı, unuda bilmədiyi və heç unutmaq da istəmədiyi vətəni doğma Azərbaycanıdır:

*Əziz qardaşlarım, əziz ellərim,
Bu qürbət ölkədə gəlmişəm cana.
Yadıma düşübdü keçən illərim,
Xəyalım boylanır Azərbaycana!¹⁵⁵*

Acı taleyinin bir tərəfdən ona yadellilərin əli ilə yaşıtdığı zülm, nifrət, digər tərəfdən də böyük el-oba sevgisi şairin hisslərində və psixologiyasında *yad-doğma* qütbləşməsinə dərinləşdirir. Onun bütün yaradıcılığı bu qütblərin arasında cərəyan edir. Məsələn, *Mən necə özümü yadlara qoşum, Yadların içində yaşayım necə?, Bizim aramızda yox idi bir yad* və s. Yaradanın gözəl, firavan yaşamaq üçün insana lazım olan bütün maddi nemətlərlə yanaşı, həm də mənəvi gözəlliklər bağışladığı soydaşlarının gündəlik yaşam fəlsəfəsini işıqlandırır.

Biz burada öz adət-ənənələrinə sadıq, xeyirxah niyyətli, təmiz ürəkli insanların yaşadıkları torpaqlarda tə-

¹⁵⁵ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.91.

biətlə bir bütün olduğunu görürük. Xalqın həyat tərzi-
nin tərənnümü hadisələrin gedişinə, əsas süjet xəttinə
tam uyğun olaraq tərənnüm edilir.

Bayram günlərində təzə paltar geyinib qəbiristanlığı
ziyarət edən camaat, fəqir-füqəranı da sovqatsız burax-
mayır, ağsaqqal kişilər kəndi dolanıb *Mirzə Şabanlara*
bayram payı tədarük etməyi unutmayırlar.

Buradakı insanların ilin dörd fəslindəki yaşayışları-
nın, şənlik və el bayramlarının, toy hazırlıqlarının təsvi-
ri, mətbəx vərdişləri və s. dəqiq təfərrüatı ilə verilir.

*Qoyardıq təndirə qorma şorbası,
Çuğundur, boranı, tahlı, bozbaşı,
Gahdan sütəppəyi¹⁵⁶ hərdən sütdaşı¹⁵⁷
Düşərdi qoyunlar doğan-doğana,
Xəyalım boylanır Azərbaycana!*

Əsərdə zəngin qidalı, ləziz milli yeməklərimizin,
məs.: Tərkibində bir neçə qida məhsullarını barındıran
plov, hədik, südlüaş və s. adları çəkilir.

*Anam bardaq dolu qoyardı hədik¹⁵⁸
Mən cöldə gəzərdim gədikbəgədik,¹⁵⁹
Təpəyin dağından dərərdim sədik,¹⁶⁰*

¹⁵⁶ sütəppəyi - südlə xəmirlənmiş və bişmiş çörək.

¹⁵⁷ sütdaş - südlüaş, düyünü südlə bişirmək.

¹⁵⁸ hədik - qarğıdalı, buğda, noxud, lobyə, mərci və s.-dən suda (*bəzən
də at və qovrulmuş soğanla*) bişirilmiş yemək adı.

¹⁵⁹ gədik - dağın beli, aşırım.

*Verməzdim dənəsin ləli-mərcana,
Xəyalım boylanır Azərbaycana!*

Əsərdə xalq danışıq dilindən, şairin yaşadığı bölgəyə məxsus dialektik sözlərdən məharətlə istifadə edilmişdir. Doğrudur, bu sözlərdən bəziləri (*xəlvər, cütçü və s.*) artıq dilimizin arxaik sözləri qrupuna düşsələr də, ədəbi dilimizdə alternativ olmayan bəzi sözlər (*qınca, arxaş və s. kimi*) hələ də canlılığını qoruyur.

Poema yüksək emosional ovqat və ahənglə yazılmışdır. Burada insanın insana və təbiətə münasibətində saflıq və sosial ədalət prinsipləri qabarıqdır. Şair öz xalqının gücünü onun mənəvi birliyində, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərində və bu keyfiyyətlərə bağlılığında görür.

Poema özünəməxsus estetik funksiya daşıyır və bir daha Qaflantı yaradıcılığının bütün yönləri: üslub, dil, ideya baxımından folklor poetikasına bağlılığını təsdiqləyir. Burada əsərin fabulası etnoqrafik tablodur. Sözlərin muncuq kimi sapa düzüldüyü bu əsərin ana xəttini xalqımızın etnik cizgiləri çəkir. Əsər tamamilə mental və obyektiv mahiyyətlidir.

Əlbəttə, böyük gözəlliklərin faciəsi də böyük olur. Oxucu burada *ürəyi həsrətdən qana dönən* lirik qəhrəmanın Çaroymaq mahalına, onun gözəlliklərinə olan bağlılığını

¹⁶⁰ sədik - bir növ yeməli dağ bitkisi, sədiyın dənələrinin içində yapışqan və dadlı maye (*su kimi*) olur, bu mayeni somurub yeyərlər.

da doğma el-obasının həyat tərzini əks etdirən, öz yaşantısını, tərcümeyi-halını bədii fakta çevirməyi bacaran şair Qaflantının sonsuz azadlıq istəyinin, torpağa və halal zəhmətə bağlılığının, bitib-tükənməz insan, el-oba, vətən sevgisinin və ikiqat faciəsinin kökünü tapır.

2.5. “Qaflantı”

“Qaflantı” poeması Muradəli Qüreyşi Qaflantının 5-ci əlyazma dəftərində yer alan və indiyəcən heç bir yerdə dərc edilməyən üç poemasından biridir. Poema 1977-ci (*Ş.t.ilə 1356-cı*) ilin yazında yazılmışdır. Əsərin mövzusu İran İslam İnqilabına bir il qalmış cəmiyyətdə baş verən hadisələr – bir tərəfdən, millətin mübarizəsi, bir tərəfdən də şahlıq rejiminin onlara qarşı apardığı zorakılıq və təzyiqlərlə əlaqədar olaraq daha çox şairin öz həyatı, psixoloji vəziyyəti ilə bağlıdır.

Əsərin süjeti maraqlı və maraqlı olduğu qədər də vacib, bu gün belə aktuallığını itirməyən bir fabula üzərində qurulmuşdur; cəmiyyətin mövcud durumu ilə bağlı zehində yaranan suallarla cavablar axtaran lirik mən insanların nəinki bir-biriləri ilə, hətta özü-özünə dərdləşməsinin qadağan olunduğu bir zamanda xəyali, nostalji bir səfərə çıxır. Suallarına cavab tapa bilməyən şair xəyalən ana torpağı Azərbaycanı dolaşır: Zəncandan keçir, Miyanaya baş vurur, Təbrizlə danışır, nəhayət, suallarının cavabını almaq üçün Qaflantı dağına

müraciət edir. Öz ana yurdunun özünə təxəllüs aldığı Qaflantı dağına belə bir sual verir ki, cəmiyyətdəki bu susqunluq və ətalətin səbəbləri nədəndir? Nə üçün camaat ayağa qalxmır, istibdadı, zülmü aradan qaldırmır? Nə üçün şahlıq rejimi və müstəbidlər bu qədər ağır cinayətlər edir, xalqın övladlarını həbsə atırlar, edam edirlər? Burada qəhrəmanın mövzu üzrə münasibətini ortaya qoyan daxili monoloqunda cavabsız suallar personajın məntiqinə yönəlir və əsas problemin həllini tamamlayır.

Şairin suallarından Qaflantı dağı insan kimi dilə gəlir, onu öz keçmişinə qaytarır. Azərbaycan xalqının keçmiş tarixini, onun mübarizəsini, qəhrəmanlarını ona xatırladır və cavabını belə yekunlaşdırır ki, zülm evi bərbad olacaq, heç bir istibdad və zülm əbədi qala bilməz. Xalqın mübarizəsi, bütün bu zorakılıqlara, təzyiqlərə, ölümlərə baxmayaraq, qələbə çalacaqdır.

Qaflantı dağının cavabları şair Qaflantını yenidən ruhlandırır. O, coşqun, mübariz bir əhval-ruhiyyə ilə yenidən real həyata qayıdır və xalqın gərgin mübarizəsində mübariz bir şair kimi iştirak edir. Bu ümumiyyətlə, Qaflantı poemasının məzmunudur.

111 beytdən ibarət olan "Qaflantı" poeması forma və üslubuna görə o biri poemalardan fərqlənir. Poema 73-cü beytə qədər 6+5 daxili bölgülərlə 11 heca, 73-cü beytdən 111-ci beytə qədər isə 7+7 bölgülərlə 14 heca qəlibində yazılmışdır. Əlbəttə, bu şəkil dəyişikliyi poema-

nın məzmununa uyğun ritmin şairin beynində dəyişmə-sindən irəli gəlmişdir.

“Qaflantı” poeması axtarışlar içərisində olan lirik mənə özünə qovuşmasından, təfəkkürünün dərin qatlarına baş vuran və oradan dünyanın ən dəyərli cövhərini tapmış kimi geri dönməyə qəhrəmanın psixoloji hallarını təsvir və tərənnüm edən dialoqdan ibarətdir. Burada qocaman Qaflantı dağı öz monoloqu ilə əsrlərlə bu torpaqlarda yaşamış əcdadlarımızın, ulu babalarımızın obrazı kimi canlanır. Odur ki, metaforik bir obraz olan Qaflantı dağı obrazı həm də ucalıq, möhkəmlik, müdriklik, yenilməzlik kimi simvolik mənə daşıyır.

Poema *göylərdən qurğuşun yağan* vətəninə, *bağrı şan-şan* olan təbiətinə və *günahsız, məsum insanların* dərdindən sıxılan lirik mənənin hisslərinə tərənnümü ilə başlayır:

Qəm-kədər qəlbimi/ sıxırdı yenə, 6+5=11
Qurğuşun yağırdı/ göydən vətənə. 6+5=11
Ölüm ağzın açıb/ deyirdi qan-qan, 6+5=11
Dağların sinəsi /olurdu şan-şan, 6+5=11
Baxırdım ellərin/ məsum üzünə, 6+5=11
Dərdin deyəmmirdi/ özü-özünə. 6+5=11
Nə bir danışan var/, nə də bir gülən, 6+5=11
Dodaqlar tikilib/ bilmirəm nədən. 6+5=11

Belə bir ovqatla gözlərini qələmə, dəftərə dikib nə yazacağını bilməyən, sualları cavabsız qalan lirik mən

ana torpağını yadına salır, yurdunu xəyalən gəzib-dolaşır, nəhayət, dərdsini Qaflantı dağına söyləyir və ondan cavabını alır. Mətn nümunəsindən də göründüyü kimi, poemanın bu hissəsi 14 hecalı şəkildə yazılmışdır.

Qan coşdu damarında/, çağladı, həddən aşdı, 7+7=14

Qaflantı ürəyindən/ min hikmətli söz aşdı. 7+7=14

Söylədi:- Aç gözlərin/, dinlə məni, ay bala, 7+7=14

İçgin ürək sözümü/ el içində, yay, bala. 7+7=14

Şairin suallarından canlanıb dilə gələn Qaflantı dağı onu öz keçmişinə aparır:

Sədaqətlə bu yerdə babaların yaşarmış,

Bir-birinə qanları qaynayarmış, daşarmış,

Ulu məşəl yanarmış kəlləsində dağların,

Sönməzmiş bir anlıq da odları ocaqların.

Soy-kökünün mənəvi ucalıqlarını, nəcibliyini, gücünü, qüdrətini, qəhrəmanlıqlarını ona xatırladır:

İnsanlığın suyunu çalamazdı atalar,

Tüpürdüüyün bu eldə yalamazdı atalar.

Atalar bu ellərdə mərd oğullar törətdi,

Yaşamağı şəərəflə onlara öyrədərdi.

Yağuların önündə dağ kimi durardılar,

El içində azadlıq cərgəsin qurardılar.

Yadların qarşısında saralmazdı üzləri,

Qalmazdı ürəklərdə deyilməmiş sözləri.

Qaflantı dağının cavabı şair Qaflantını yenidən gücləndirir:

*Atalar and içərdi kitabına "Qorqud"un,
Ürəyi sanardılar müqəddəs ana yurdun.
And içirəm Məzdəkin yoluna, ərkanına,
And içirəm Babəkin nahaq gedən qanına.
Koroğlunun, Eyvazın tükənməz qeyrətinə,
Nəbinin, Səttərخانun şəninə, şöhrətinə.
And içirəm ölməyib, ölməz ulu babalar,
Onlardan yadigardır bizim ellər, obalar.*

Və xəyalən gəzib dolaşdığı müqəddəs vətən torpaqlarının əcdadlarımızdan bizə qalan ən dəyərli əmanəti qorumaq üçün yaşadığı Tehrana qayıdır.

*Olsa da, aylar, illər acı saxta, boranlıq,
And içirəm elləri azdırammaz qaranlıq.
Analar bu torpaqda Cavidanlar doğurlar,
Minlərlə aslan kimi boy atırlar oğullar,
Damarlarda qaynayır Babəklərin qanları,
Yayılbır aləmə şöhrətləri, şanları.
Bu torpaqda Nəbilər, Koroğlular övladı,
Qamətləri əyilməz, sarsıdarlar cəlladı.*

Qaflantı dağından aldığı ilhamla andını yeniləyən şair poemanı bu son beytlə belə yekunlaşdırır:

*Vüqarına and olsun əl üzməyəm elimnən.
Yazaram, yaradaram, asılsam da dilimnən.*¹⁶¹

2.6. “Danişgahın qabağında”

M.Q.Qaflantının bütün əsərlərində olduğu kimi, “Danişgahın qabağında” poeması da siyasi mövzuda yazılmışdır. Poemada İran İnkilabının qələbəsinin ilk ayları təsvir edilir. İnkilabın qələbəsindən sonra bütün siyasi təşkilatlar, siyasi partiyalar və onların azarkeşləri Tehran şəhərinin mərkəzində yerləşən Tehran Danişgahının (*Tehran Universiteti*) qarşısındakı küçələrdə elanlarını paylayır, kitablarını sərgiləyir və qızgın siyasi söhbətlər və mübahisələr aparırdılar. Bu meydanın İran İnkilabının həyata keçirilməsində çox böyük rolu olmuşdur.

“Danişgahın qabağında” adlı poemasında İran inqilabından sonra təzə hakimiyyətə gələn qüvvələr tərəfindən millətə və xüsusilə, mübariz tələbələrə qarşı aparılan təzyiq və zorakılıqlar əks olunur.

Bu poema sənədli bir hekayədir, yəni olmuş bir hadisəni şeir dili ilə oxucuya çatdırılmasıdır. Poema şair-təhkiyəçinin inqilab günlərində bir gənc azərbaycanlı

¹⁶¹ M.Q.Qaflantının 5-ci əlyazma dəftərindən. “Şahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin arxivi.

tələbə qızla kitab mağazasında tanışlığı ilə başlayır. Bu qız tələbəni çox stressli, həyəcanlı görür, onunla danışır. Gənc qız şairə ürəyini açır. Üç tələbə yoldaşının bir həftə ərzində təzə hakimiyyətə gəlmiş qüvvələr tərəfindən öldürülməsini və o üç tələbə yoldaşlarını sırf başqa cür düşündükləri və Danışgahın qabağında bir siyasi təşkilatın bəyanatını yaydıqları üçün tutulub öldürülməsini şairə söyləyir. Şair bu poemada gənc qızın dilindən o dövr, o aylarda İranda hakim olan tələbə hərəkatının vəziyyətini oxucuya aydınlaşdırır. Poema ölçü etibarilə müxtəlif formalarda – əvvəldə 14 heca ilə başlanıb, sonra dəyişilərək bəzən 7, bəzən 8, bəzən 11 ölçülü bəndlərdə yazılmışdır. Hətta poemanın bir qisminə şair klassik əruz vəzninə də müraciət etmiş, hadisəni əruz vəzninin müstəzad qəlibində oxucuya çatdırmaq istəmişdir:

قارا ياسلى، قانلى گونون آخشامى نين سون چاغى دى
 باغلانميشدى باش آياغى، دانيشگاهين قاباغى دى
 خيابانين كنارى لا باخا-باخا گنديرديم من
 چيسگين دومان ياييلميشدى، گوزلر يمه دولوردو چن
 جاوان، قوجا توپالاشيب، سس- سميرسيز باخيرديلار
 ايلديريم لار شاققيلدايب، دؤنه- دؤمه چاخيرديلار
 آجى شاختا دوندوروردو سينه لرده نفس لرى
 بوغولموشدو بوغازلاردا اينسانلارين حاق سس لرى
 تام سوکوتلا بورونموشدو داغلار، داشلار، دووارلار دا
 خيابانين گورکمينده خوفلانيردى اينسانلار دا¹⁶²

¹⁶² Qaflantı M.Q. 5-ci əlyazma dəftərindən.

*Qara yaşlı, qanlı günün axşamının son çağığıdı,
Bağlanmışdı baş-ayağı danişgahın qabağıdı.
Xiyabanın kənarı ilə baxa-baxa gedirdim mən,
Çiskin duman yayılmışdı, gözlərimə dolurdu çən.
Cavan, qoca topalaşmış, səs-səmirsiz baxırdılar,
İldırımlar şaqquldayıb, dönə-dönə çaxırdılar.
Acı saxta dondururdu sinələrdə nəfəsləri,
Boğulmuşdu boğazında insanların haqq səsləri.
Tam sükutla bürünmüşdü dağlar, daşlar, duvarlar da,
Xiyabanın görkəmində xoflanırdı insanlar da.*

Şair bu başlanğıcla poemanın əsas mövzusunə giriş edir, sonra olmuş bir hadisəni şeir dili ilə nəzmə çəkir və poema bu bəndlə qurtarır:

*Anıram zalımın doymayıb gözü,
Bütün aləm bilir yalandır sözü.
Məzlumu, məhrumu alladır özü,
Qana çuğlayıbdır dağları, düzü.
Çalışır istibdad daha çox olsun,
Təkcə quzğunların qarnı tox olsun.
Sanma ki, xalqımız intiqam almaz,
Özü öz haqqının fikrinə dalmaz.
Haqq səsin dağlara, daşlara salmaz,
Məsəl var, ay bala, belə də qalmaz.
Dönübdür, dönəcək bir gün zamana,
Nahaq qan tökənlər batacaq qana.
Ellər əlbir olub üsyan edəcək,*

*Zülmün sarayların viran edəcək.
Cəlladı qanına qəltan edəcək,
Bir qanın yerinə min qan edəcək.
Qaflantıda qanlı bayraq əsəcək,
Zülmün, zülmkarın kökün kəsəcək.*

Şeir cəmiyyətdə baş verən real ictimai-siyasi hadisələrin əks-sədasıdır. Bu əsər 1985/1364-cü ilin qış ayında yazılmışdır. Ümumiyyətlə, demək olar ki, Qaflantı poeziyası real həyatı əks etdirən və ondan qidalanan bioqrafik yaddaşdır.

2.7. “Qanlı xatirə”

“Qanlı xatirə” poeması M.Q.Qaflantının 5-ci əlyazma dəftərindəki üçüncü poemasıdır. 170 beytdən ibarət olan poema 1985/1364-cü ilin baharında İran-İraq müharibəsi mövzusunda, 11 hecada, 6+5 bölgüdə yazılıbdır. Bu poema Qaflantının son poemasıdır. Poemada cəbhədən və əsgərlərin cəbhədəki döyüş xatirələrindən bəhs edilir.

“Qanlı xatirə” adlanan bu poemanın fabulası yaşanmış tragik bir həyat hekayəsinin üzərində qurulub. Əsərin süjet xətti şair-təhkiyəçinin dostu Cəlalin oğlu Eyvazın cəbhədən evlərinə qayıtdığı xəbərini eşidib onun görüşünə getməsi ilə başlayır. Qaflantı adəti üzrə poemanın əvvəlində onun yazılma tarixi barədə - “*Eşitdim cəbhədən gəlirdir Eyvaz, / Açılmışdı altmış dördüncü yaz,*” - məlumat verir və həmin tarixdə özünə olan münasibəti

açıqlayır – “Çaldım qapıların, buyur, – dedilər, / Məni görcək durdu ayağa ellər”.

Bu görüşdə şair Eyvazdan bir az cəbhədən danışmasını xahiş edir.

Eyvaz şairə qanlı bir dəftər göstərib onun haqqında danışmaq istədiyini, ancaq bir şərti olduğunu bildirir: Gərək şair onun danışdıqlarını nəzmə çəkib diyarbadiyar yaysın.

*Dedi: Gözüm üstə, danışaram mən,
Sən də gərək mənə bir söz verəsən;
Cəbhələrdə olan cərəyanları,
Zülm ilə tökülən nahaq qanları
Hamısını birbəbir nəzmə çəkəsən
Ədəb bağçasında bir gül əkəsən.*¹⁶³

Və Qaflantıdan razılıq aldıqdan sonra Eyvaz cəbhə yoldaşı, əsgər dostu Qəhrəmanın qanlı dəftərinin heka-yəsini ona danışır.

İşğal edilmiş torpaqlarını azad etdilməsindən üç il keçsə də, müharibə uzanır, İranın hakim dairələri İraqın dini şəhərlərini almaq və oradan yol açıb düşmənlərini, o cümlədən İsraili məhv etmək üçün müharibəni davam etdirirdi. Beş ildir davam edən İran-İraq müharibəsi uzanırdı. Cəbhədə təbliğatçılar əsgərləri hücumə təşviq edir, onları nəinki vətənin torpaqlarını qorumaq məqsə-

¹⁶³ Qaflantı M.Q. 5-ci əlyazma dəftərindən.

di ilə, həm də behiştə getmək, oranın nemətlərindən bərxudar olmaq kimi vədlərlə şirnikdirirlər.

*Gördüm səngərlərə od yağa-yağa,
Bir qoca ağsaqqal qalxdı ayağa.
Dedi: Ay əsgərlər, arxayın olun,
Burdan görəcəksiz Kərbəla yolun.
Bizə nəzər salır İmami-Zaman,
Gərək verməyəsiz düşməyə aman.
Vurun cəbhələrdə qan çıxsın dizə,
Daşqın sellər kimi dolsun dənizə.
Allahın yolunda ölməyə nə var,
Şəhidlər ölməzdir, daim yaşayar.*

Qeyd etməliyik ki, bütün yaradıcılığı boyu solçu – demokrat mövqedə duran, Azərbaycanı Odlar Yurdu, Odlar ölkəsi kimi övən Zərdüslük varisliyi müəllifinin burada ilk dəfə – “Görmürsən öldürür qardaş qardaşı”, – deyən Azərbaycanlı Qəhrəmanın obrazında hadisələrə İslam dini nöqtəyi-nəzərindən yanaşmasının şahidi oluruq. “Bizim kəndin birillik tarixi” poeməsindəki mollaya yalvaran avam, itaətkar kəndlilərin üsyankar gənc əsgər simasındakı mənəvi dəyişimini və inkişafını görürük.

Bir tərəfdən də işğalçı hakim dairələrin mənəfəətlərinə xidmət edən haqsız, ədalətsiz, müharibələrə etiraz edən Qəhrəmanın: “*Batırma əlini nahaqdan qana, / Gərək*

Fədai şair Qaflantının həyatı və sənəti *hörmət edə insan insana!*”, – misraları ilə heç bir dini, irqi, milli ayrılığın insanlığın önünə keçə bilmədiyinə xüsusi işarə edir.

Qəhrəmanın ölüm səbəbi də məhz bu cür etirazlarından biri olur. O, hücumdan sonra əli-qolu bağlı *yazıq* əsirlərin öldürülməsinə qarşı çıxır və:

*Dünyada qanundur, bil ki, hər zaman,
Bütün əsirlərə verərlər aman,*

– deyir. Bu zaman əsirləri öldürmək istəyən əsgər Qəhrəmanı arxadan güllə ilə vurub öldürür. Eyvaz qaçıb yaralı Qəhrəmanı qucağına alır və onun son sözlərini eşidir. Eyvaza son ürək sözlərini deyən əsgər qana boyanmış xatirə dəftərini ona verir və bu dəftəri vətəninə – Azərbaycana çatdırmağı vəsiyyəət edir.

*Məni öldürdülər nahaq bir yerə,
Namərdcə vurdular, haqq sözə görə.
Bu qanlı dəftəri özünlə apar,
Onda xalqımıza ürək sözüüm var.¹⁶⁴*

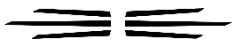
Odlar ölkəsində yoxsul, zəhmətkeş bir ailədə dünyaya göz açan, hələ 6 yaşındaykən amansız bir xəstəlik üzündən gənc atasını itirən Qəhrəman zəhmətkeş, namuslu bir ananın min bir əziyyətlə böyütdüyü, lakin

¹⁶⁴ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020.

doğru-dürüst tərbiyə etdiyi, 17 yaşında isə yol-nəqliyyat qəzası nəticəsində anasını itirən qeyrətli, sədaqətli, aydın düşüncəli mərd bir igiddir.

Ömrünün baharında cəbhədə bir zalımın xain gülləsi ilə öldürülən Qəhrəmanın faciəsinin kökündə onun doğulub böyüdüüyü, əsrlərlə işğal altında olan, *varlığı dibindən danılan ata-baba yurdunun, doğma vətəninin* istismarı dayanır. Axıcılığı, hərarəti ilə oxucunun estetik zövqünü oxşayan poema bu köklü ideya-məzmunu ilə onun mənəvi hisslərini də tərbiyə edir.

Gördüyümüz kimi, şair Qaflantı əsgər Eyvaza verdiyi sözü tutur, beləcə, xatirə içində dil açan xatirələr əsgər Qəhrəmanın qanlı xatirəsi ilə Qaflantının *ədab bağçasında* əbədi, solmaz bir gülə – “Qanlı xatirə” poemasına dönür.

III FƏSİL

MURADƏLİ QÜREYŞİ QAFLANTININ SƏNƏTKARLIĞI

3.1. Dil və üslub xüsusiyyətləri

Bədii təxəyyüülü qarşısına qoyduğu məqsədlə, şəxsi qabiliyyəti və ictimai təcrübəsi ilə bağlı olan Muradəli Qüreyşi Qaflantının sənətkarlığı yalnız yaratdığı sənət əsərinin estetik cəhətləri ilə deyil, həm də bu əsərin kəsb etdiyi məzmun və mahiyyətlə bağlıdır. “... Sənətkarlıq anlayışını forma gözəlliyində axtarmaq, məsələyə bu cür məhdud planda yanaşmaq birtərəfli səslənir, mahiyyətin elmi-fəlsəfi dərkinə çətinləşdirər. Buna görə də problemə bədii əsərin canını, ruhunu təşkil edən fikir, ideya, ictimai-fəlsəfi məna və s. cəhətlərin birgə təhlilində aydınlıq gətirmək lazımdır”.¹⁶⁵ Şair əsərlərində hər şeydən əvvəl, özünü ifadə edir; yaşadığı dövr, o dövrün yaratdığı mühit və həmin mühitin formalaşdırdığı cəmiyyət haqqında düşüncələrini oxucu ilə paylaşır. Bəs

¹⁶⁵ Quliyev E. Şəhriyar poeziyası və milli təkamül. Bakı, 2004, s.178.

Qaflantı özünü sözlərlə necə ifadə etmiş; nə yazmış və necə yazmışdır?

Bu sualın cavabı isə hər şeydən əvvəl şairin özünün şairlik peşəsinə münasibətindən, söz və söz sənəti haqqındakı fikirlərindən keçir. Elə ilk addımda Qaflantının insanın düşüncə və istəklərinin əsas ifadə vasitəsi olan sözə çox dəyər verdiyini, söz və söz sənəti məsələsini qabardaraq yaradıcılığının ön planına çəkdiyini görürük. Əsərlərinin demək olar ki, əksəriyyətində bu məsələyə toxunan Qaflantı “Qınayır məni”, “Şair”, “Şairin yolu”, “El bilir”, “Yazıram”, “Yalançı söz qoşan”, “Ulu çinar tək” və digər şeirlərində bu barədə xüsusi olaraq bəhs etmiş və bununla da, öz şair kimliyini çox aydın və cəsarətli bir şəkildə ortaya qoymuşdur.

Bir əmək adamı kimi Qaflantının düşüncəsi el-oba-sına sonsuz məhəbbətindən, bir də şəxsi həyat təcrübələrindən doğmuşdur. O, şeir və şair haqqında düzgün fikir irəli sürürdü:

*Şairi yaşadan, şeiri yaşadan
Nə huri, nə pəri, nə də mələkdir.
Şairə can verən şeirə ruh verən,
Həqiqət bəzakli aydın gerçəkdir.*

Qaflantı üçün o şeir, o söz qiymətli idi ki, o şairin ürəyindən axıb gəlsin, o ürək qiymətli idi ki, o insanlıq eşqi ilə döyünsün:

*Şairə sədaqət, şərəf, şan verən,
Şeir damarına isti qan verən,
Şairlik yolunu düz nişan verən,
İnsanlıq eşqiylə çarpan ürəkdir.¹⁶⁶*

Qaflantıya görə yalnız *insanlıq eşqi ilə çarpan bir ürək şairlik yolunu düzgün nişan verə bilər* və *öz yolunu, hədəfini düz seçən şair heç bir zaman zülmün tərəfdarı ola bilməz*, tutduğu yola, əqidəsinə sədaqəti olmayan şair sadəcə şərəfsizdir. Onun dünyasında hər cür mənəvi əxlaqsızlığa – ikiüzlülüyə, satqınlığa, namərdliyə və s. yer yox idi.

O, *igid şəninə yaraşdırdığı* şairliyi lazım gələndə insanlıq, haqq və ədalət naminə döyüş paltarını geyinib döyüşməkdə, bütün çətinliklərə baxmayaraq, elin dərd yükünü daşımaqda görürdü. Qaflantıya görə, şairlik asan peşə deyil; böyük ürək, cəsarət istər; xalqının həqiqi şairi olmaq, igidlik istər.

*Şairlik yaraşar igid şəninə,
Döyüş paltarını geyər əyninə.
Elin dərd yükünü alar çiyinə,
Qopsa da başına tufan; el bilir.¹⁶⁷*

Şairin ilk növbədə insanlıq, gözəllik və həqiqət eşqi ilə çarpan ürəyi olmalıdır:

¹⁶⁶ Qaflantı M.Q. Ulu Çınar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.106.

¹⁶⁷ Yenə orada, s.179.

*Şair haqsızlığın kökün yolmasa,
Eli qəmli görüb, qəmə dolmasa,
Ana vətəninin səsi olmasa,
Yazıb-yaratdığı nəyə gərəkdir.*

Şair gərək xalqın həqiqəti görən gözü, eşidən qulağı, söyləyən dili olsun, onun dərd və kədərini, arzu və istəyini necə varsa eləcə, lakin obrazlı əks etdirsin:

*Dönsə də şairin günü bir ilə,
Xalqının dərd-qəmin gərəkdir bilə.
Şeirindən ümiddən çıraq yandıra,
Məhrum insanların göz yaşın silə.*

M.Q.Qaflantı ədəbiyyatın hədəfini düzgün başa düşürdü. Onun nöqtəyi-nəzərindən ədəbiyyat el və vətən xidmətində, insan xidmətində olmalıdır. O, bir də bu xidmətə *elin gözü tərəzidir* prinsipi ilə baxaraq şair və yazıçıda söz və əməl birliyini əsas şərt hesab edirdi. Əks təqdirdə, şairin özü də, sözü də xalqın gözündən düşər: Qaflantıya görə şair və yazıçıda söz və əməl birliyi əsas şərtidir. Şair söylədiyi söz və qoşduğu şeirə özü əməl etməzsə, el arasında etibardan düşər, sözünün kəsəri olmaz:

*Şairin bir olsa sözü, ürəyi,
Xalqın səadəti olar diləyi.
Yazar haqq sözünü, dönməz ilqardan,
Yazmaz o, nahaqqı sinsə biləyi.*

Qaflantı qüdrət, sərvət, şöhrət ətrafına fırlanan şairi işığın istiqamətinə görə yönünü dəyişən günəbxan bit-kisinə bənzədir:

*Olasa bir şairin yolu, hədəfi,
Olmaz heç bir zaman zülmün tərəfi.
Şair ki, bənzədi günəbxana,
Hardan olacaqdır onun şərəfi.*¹⁶⁸

M.Q.Qaflantı sənətkarlığının əsas xüsusiyyəti sözlərlə real həyat gerçəkliklərini obrazlı əks etdirməsidir. Obraz poetik dildə ilkin şərtidir, zərurətdir. Çünki bədii dil məhz obrazlılığı vasitəsi ilə təsvir yaradır. Bildiyimiz kimi: “Obrazlılıq poeziyaya onun mahiyyətini təşkil edən ruh, poetik nəfəs verir. Poetik predmet, şeirin məzmunu obrazlı sözlərlə, obrazlı ifadələrlə xüsusi keyfiyyət kimi təzahür edir”.¹⁶⁹ Bu obrazlılıq Qaflantı poeziyasında özünü bədii üslubun bütün səviyyələrində (*fonetik, leksik, qrammatik*) göstərir. Qaflantının üslubu tamamilə milli bədii təfəkkürün ifadəsidir. Onun poeziyası milli özünəməxsusluğu, tarixi dövrün əlamətlərini əks etdirməklə həm də tarixi məzmun daşıyır. Şairin sənətkarlığının ən başlıca cəhəti Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı ilə sıx bağlılığıdır. Folklorumuzun vəzn və

¹⁶⁸ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.126.

¹⁶⁹ Hüseyinov M. Dil və poeziya. (1960-1980-ci illər Azərbaycan poeziyasının materialları əsasında). Bakı, “Elm”, 2008, s.33.

nüanslarının bütün xarakterik xüsusiyyətlərini mənimsəyən Qaflantı aşıqsayığı şeir formalarında onlarla bayatı, qoşma, gəraylı, qıfılbənd, təcnis, təzmin, müqədəs, müxəmməs və s. yazmışdır. O, bu şeirlərini yara darkən Azərbaycan xəlqiyyatının bütün zənginliyindən istifadə edərək folklorumuzla müəllif ədəbiyyatı arasındakı bağları yeniləmiş və daha da gücləndirmişdir. Şairin bu xüsusiyyəti hələ 1990-cı ildə Qaflantı poeziyasının ilk tənqidçisi H.İldırımın diqqətini çəkmişdir: “Qaflantının yaradıcılıq dünyasının şifahi xalq ədəbiyyatı xəzinəsi ilə həmahəngliyini təsdiqləyən qələm məhsulları çoxdur. Fəqət, o aləmin doğma mövzularından, surətlərindən bəhrələnməyə gəldikdə isə şair öz səliqəsinə sədaqəti qaçırmır. Həyatdan aldığı hər bir surətin taleyinə öz ölçü-biçisi ilə yanaşmağı, onun təqdimindən öz idealına xidmət edəcək şəkildə istifadə etməyi düzgün yol hesab edir (*Və bu zaman şair “Maral” şeirlərində olduğu kimi, rəmziləşdirilmiş obrazlardan, simvollardan istifadə etməyi də unutmur – Q.Əliyeva*). M.Q.Qaflantının şeirlərində bir sıra Azərbaycan şeirinə xas olan, doğmalaşan obrazlarla rastlaşırıq. Bu obrazların bir çoxu şifahi ədəbiyyatımız vasitəsilə yazılı ədəbiyyatımıza köçüb və orada başqa obrazlarla bərabər hüquqlu yaşamaqdadır. Ancaq Qaflantı bu obrazların xarakterik xüsusiyyətlərini saxlayaraq onları müasirləşdirir; öz mənəvi dünyası və dövrü şəraiti ilə uyğunlaşdırır və özləşdirir; onları yeni tipli təqdim edir:

*Maral bir an mənə baxdı,
Qəlbimi yandırır yaxdı.
Bəxt ulduzu göydən axdı,
Bir axşamın son çağında,
Qaflantının qucağında.*

Bu maral, mahnılarda dinlədiyimiz, çöllərdə gördüyümüz maraldan fərqlənir. Bu maral insaniləşmiş maraldır. Qaflantının bu qəbildən olan obrazlarının hamısı belə bir xarakter daşıyır. Onlar şairin dövrü mühiti ilə uyğun olan gözəlliklərin, təmizliklərin faciəyə uğramış trajik surətləridirlər".¹⁷⁰

Maraqlıdır ki, bu şeir 2005-ci ildə tədqiqatçı S.Nəbioğlunun da diqqətini cəlb edir və onun tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir: "Maral" şeiri qələmə alındığı çağlarda elin-obanın çətin günlərindən danışır, söz açmaq o qədər də asan deyildi. Son günlərini yaşayan sağlam daha da qəddarlaşmış, taxt-tac əleyhinə olan qüvvələrdən intiqam almaq niyyəti daha da güclənmişdi. Belə bir çağda dağlar gözəli maralın namərd ovçu tərəfindən yaralanması simasında xalqın taleyini vermək qərarı uğurlu tapıntı idi".¹⁷¹

¹⁷⁰ Qaflantı M.Q. Ömür aynası. İran (*Tehran*), Nəşre Mina, 1369/1990, s.9-10.

¹⁷¹ Nəbioğlu S. Bir ovuc hədiyyə. Bakı, "Nurlan", 2005, s.43-44.

Əlbəttə, hər iki alimin fikirləri ilə razılaşmamaq qeyri-mümkündür. Lakin tənqidçilərin ikisi də şeirdəki *Maral* obrazını sadəcə şifahi xalq ədəbiyyatından gəlmə ümumiləşdirilmiş, rəmzi bir obraz kimi qiymətləndirmişlər. Oysa, bu şeirdəki *Maral* obrazının rəmzi ifadəsi ilə yanaşı, real bir tarixi olmuşdur. Bu tarixi isə Əhməd Ş.A. açıqlayır: “*Maral*” şeiri 1357-ci il xiyaban nümayişlərində Şah cəlladlarının əli ilə yaralanıb və şəhid olmuş tələbə qıza həsr edilib. Şair bir ata kimi yaralı tələbənin başını dizi üstə alır, qızın son nəfəsləri şairin ürək ağrılarına qarışır və onu kövrəldir:

*Bir maralı gördüm dünən,
Qarşısında dayandım mən.
Gözlərini tutmuşdu çən,
Sinəsindən yaralıydı,
Bizim dağın maralıdı.*

*Dizim üstə aldım başın,
Gözlərinin sildim yaşın,
Harayladım vətəndaşın:
Gəlin, gəlin edək çara,
Nifrət olsun ovçulara.¹⁷²*

Qafıltı, ilk növbədə insanpərvər şair idi. Onun bütün digər *pərvərlikləri* – vətənpərvər, azadlıqpərvər, qonaqpərvər və s. insana olan sevgisindən qaynaqlanmışdır.

¹⁷² Alav Ş.Ə. Ədəbi-Tənqidi Araşdırmalar (*I cild*). Ömür aynası (*məqalə*). Qeyri-rəsmi çap olunub. İran/Kərəc, 1380/2001, s.260-285.

*İnsanlıq eşqi ilə döyür ürəyim,
Gözəl insanlara güvənirəm mən.
Budur ən müqəddəs arzu, diləyim:
İnsan bir-birinə olmasın düşmən.*

Qaflantı böyük şairdir. O, yalnız el şairi deyil, bütün dünya şairidir. Onun şeirlərində bəşəri eşq, sülh məramı özünün parlaq ifadəsini tapmışdır:

*Dilərəm insanlar bütün dünyadan,
Silib məhv eləsin düşmən kəlməsin.
Sülhün göyərçini ucsun havada,
Kimsə eşitməsin top-tüfəng səsin.*

Humanist şair Yer üzərindəki bütün xalqların bir-birilərinin dilinə, dininə, irqinə hörmətlə yanaşmasının tərəfdarı idi:

*Daha nə zülm olsun, nə də zülmkar,
Kimsə bir kimsənin tökməsin qanını.
Məktəbə çevrilsin bütün zindanlar,
Döşünəg ül taxsın insan insanın.¹⁷³*

İnsanların səadət və rifahı naminə şair həmişə dünyaya sülh arzulayırdı. Klassizmdən tanıdığımız humanist ideyalar Qaflantı yaradıcılığında onun qələminə xas

¹⁷³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.131.

üslubla tərənnüm və təcəssüm edilmişdir. Cəsarətlə deyərək bilərəkdir ki, Qaflantı poeziyası şairin yalnız öz vətəni və milləti üçün deyil, eyni zamanda bütün insanlıq və bəşəriyyət üçün layiqli xidmətidir.

Qaflantı poeziyasında Qaflantı obrazını tapmaq çox asandır və təhkiyəçinin bütün aydın cizgiləri, ştrixləri ilə cızdığı portreti – baş qəhrəmanı elə onun özüdür. Bu poeziyanın gücü şairin Qaflantı şəxsiyyətində ifadə olunan poetik ruhundadır. Odur ki, burada kiminsə, nəyinsə təkrarına yer yoxdur. Fikrin ifadə şəklinə, sözlərin düzülüşünə və məna çalarlarına, intonasiya və məntiqi mühakimə tərzinə görə o hər zaman özüdür. Nitq fəaliyyətinin əsas funksional təzahür spektrlərindən çoxu (*informativ, estetik, ekspressiv və s.*) burada özünü göstərir. Uğurunun başlıca səbəbi isə şeirlərinin ideya-məzmunu və poetik ifadə texnologiyası ilə bağlıdır. Bir sözlə, Qaflantı suqqestiyası nəinki şairin öz dövrü, yaşadığı cəmiyyət və ədəbi-ictimai mühiti üçün, hətta bu günümüz üçün belə əhəmiyyətlidir.

Doğma ana yurdu, ana dilinin, el-obasının vurğunu olan Qaflantı həm də söz aşığı, söz sərrafı idi, odur ki, onun poetik leksikası çox zəngindir. Qaflantı yaradıcılığına elmi yanaşma onun dil xüsusiyyətlərindən ayrıca olaraq bəhs etməni zəruri edir. Çünki Qaflantının şeir dili dilimizin inkişafını şərtləndirən təməl yaradıcı gücə malikdir. Canlı danışmaq dilindən – nitqin sərbəst və təbii halından, doğru yeri və zamanı gəldikdə

arxaik və dialekt mənşəli sözlərdən belə qaçınmadan, məharətlə istifadə bu sadə və səmimi söz adamının sənətkarlığının əsas məziyyətlərindəndir. Yaradıcılığında dialekt və arxaik sözlərin köməyi ilə real hadisələri və obrazları daha canlı təsvir və tərənnüm edən şair atalar sözü, zərbi-məsəllər və aforizmlərdən bol-bol istifadə etməklə də dilinin frazeologiyasını zənginləşdirmişdir. Qaflantının bu xüsusiyyətini prof. Vüqar Əhməd xüsusi olaraq vurğulayır: “Şair, eyni zamanda poetik ifadələrlə xalqın tez-tez işlətdiyi folklor qaynaqlarını özünəməxsus biçimdə cilaladığı aforizmlərlə şeirinin məna tutumunu artırır; “Bir su ki, toküldü, yerinə dolmaz”, “Zülm yerdə qalmaz”, – kimi aforizmlərlə xalqın milli dəyərlərinin göstəricisi kimi də şeirə bir gözəllik verir”.¹⁷⁴

“Xalq dilinin sehrini açan, möcüzəsini əks etdirən, onun əbədi yaşarlılığını öz qələmi ilə təsdiq edən xoşbəxt şairlər tək-tək olur”¹⁷⁵ ki, onlardan biri də el şairi Qaflantıdır. Şairin xalq danışığı dilindən məharətlə istifadə etdiyi mükəmməl nümunələrindən biri “Qaranlıq” (1988) adlı qoşmasıdır. Beş bənddən ibarət olan şeirin demək olar ki, hər bəndi bu mənada fikrimizə örnək verir:

¹⁷⁴ Əhməd V. Cənubi Azərbaycan poeziyası. Bakı, MBM, 2014, s.170-171.

¹⁷⁵ Qarayev Y. Seçilmiş əsərləri (IVcild). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2016. s.415

*Atını dörd nala çapdı zamanda,
Girdi göz-görəti gözə Qaranlıq.
Bilmirəm aşkarda, ya da nəhanda,
Püşk atdılar, düşdü bizə Qaranlıq!*

*Köhnə Qaranlığı qovub-qovmamış,
Ağzını-burnunu ovub-ovmamış,
Şərin başımızdan sovub-sovmamış,
Soxuldu bu yurda təzə Qaranlıq!*

*Çulqadı aləmi, qanlı vətəni,
Geydirdi əyninə ölüm kəfəni,
Saraltdı köyşəndə gülü, gülşəni,
Yayıldı dağlara, düzə Qaranlıq!*

*Açdı aylar-illər dəfə-darağın¹⁷⁶,
Sındırdı varlığın taxta-tabağın¹⁷⁷,
Harda işıq varsa kəsdi qabağın,
Utanmayıb durdu üzə, Qaranlıq!*

*Döndərdi zülmətə bütün dünyanı,
Nə yolu tanıdı, nə də ərkanı,
Kəsdi bənd-bərəni,¹⁷⁸ yıxdı vərganı,¹⁷⁹
Qan töküüb çıxartdı dizə, Qaranlıq!¹⁸⁰*

¹⁷⁶ dəfə-daraq - xalı toxunmada ləvazimat; dəsgah.

¹⁷⁷ taxta-tabaq - taxtadan düzəlmiş ləvazimat

¹⁷⁸ bənd-bərə - keçid; keçiləcək yer, keçilə biləcək yeganə yer.

¹⁷⁹ vərgan - tarlanı sulayanda arxın qabağına bağlanan bənd.

Şeir in ta başından metaforik anlamda işlənən *qaranlıq* sözü son misraya qədər eyni funksiyanı özündə saxlayaraq lirik ahəngin sətirdən-sətirə axısına imkan yaratmışdır. Və bu axışda mətnin poetik funksiyasına tabe edilən *atını dörd nala çapdı, girdi göz-görəti gözə qaranlıq, ağzını-burnunu ovub-ovmamış, şərin başımızdan sovub-sovmamış, çulqadı, dəfə-darağın, kəsdi bənd-bərəni, püşk atdılar* və s. xalq danışıq dilindən gələn deyim, söz, frazeoloji ifadə və cümlələrlə yumuşaldılan bıçaq kimi kəskin ictimai-siyasi fikir kəsib-doğramadan damara yeridilir. Elə buna görə də ana dili problemi həm də Qaflantının ən dərin yaralarından biri idi.

M.Q.Qaflantı yaradıcılığında ideal insan obrazı mühüm yer tutur. O, yaşadığı cəmiyyətin həyatına ayna tutarkən insan obrazını önə çəkib lupa altında tutaraq, kamil insan, naqis insan seçimi ilə insanın düzgün həyatını, şərəfli ömür yolunu aydınladır.

Qaflantıya görə, ideal insan mənəvi-əxlaqi cəhətdən zəngin, nəfsinə hakim, öz mənafeyini xalqın mənafeyindən ayırmayan, haqq-ədalət yolunu tutan və tutduğu yoldan dönməyən, sözü ilə əməli bir olan dürüst, sdaqətli insandır; Yalnız nəfsinə hakim olan insan xalqa, bəşəriyyətə təmənnasız xidmət edə bilər. Lakin sufipanteist fəlsəfədən, klassik ədəbiyyatımızın Nizami,

¹⁸⁰ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.158.

Nəsimi, Füzuli və s. irsindən gələn kamil insan obrazı burada şairin zamanına, dövrün tələblərinə uyğundur.

Qaflantı üslubunun səciyyəvi cəhətlərindən biri də yüksək emosionallıq və ekspressivliyidir. Bu keyfiyyəti sözlərini hər zaman diri və hərarətli tutur. Onun sadə söz və tanış fikirlərlə oxucuda həyəcan yaratma və təsirləndirmə bacarığı isə yazdıqlarının yaşanmışlığına borcudur.

*Boz bulud başlar yağı,ni,
Öpər dağın dodağıni.
Şimşəklər də çaxmağıni,
Çaxar dağlara-dağlara!¹⁸¹*

Qaflantı şeirlərində bədiilik yalnız şeirin forma-məzmun vəhdəti ilə deyil, həm də bu və ya başqa mental məzmandan irəli gələn bədii ifadə vasitələrinin uyğunluğu və daxilən düzgün təşkili ilə yaranır:

*Mən yazdım ki, ellər versin dal-dala,
Zülm önündə atın çapsın dörd nala.
Göz tikməsin daha şansa, iqbala,*

– üçlüyünün birlik, düşməyə qarşı birgə mübarizə aparmaq konseptual metaforası və *a* saitli alliterasiya şeirin bədii təsirini daha da qüvvətləndirmişdir:

¹⁸¹ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.184.

*Təbim coşub daşa-daşa,
Güvənərkən yar-yoldaşa,
Nəğmələşdim sazla qoşa,
Bəmlər ilə, zillər ilə,¹⁸²*

– bu mətndə isə ş samitinin bir neçə dəfə təkrarı ilə sürətlə axan su səsinin fonetik obrazını, həmin şeirin digər bəndlərində isə ç, x samitlərinin təkrarı ilə çarpa-çarpa, qabar-qabar, şaxam, çaxam, axam kimi qüvvətli alliterativ ifadələrlə müxtəlif obrazlar yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

“Nolardı?” (“*Nə olardı?*”) beşliyində tək bir ifadə (“*Nə olardı?*”) hər bəndin ilk misrasının başında ustalıqla təkrarlanan anafora, şeirin mənasını dərinləşdirən təkrir və eyni zamanda onun təsir gücünü artıran ritorik sual kimi bir mətndə üç funksiyanı yerinə yetirir.¹⁸³

M.Q.Qaflantının bəzi şeirlərində misraların intonasiyası mətnin qrammatik bölgüsü ilə uzlaşmır, əlbəttə belə hallarda şeirin forması semantik-sintaktik prinsiplərə tabe olan işarələr vastəsi ilə tənzimlənir. Əsas ünsürləri ədalət-zülm, sədaqət-xəyanət, nifrət-məhəbbət, doğma-yad və s. kimi həyatı ziddiyyətlərdən törənən bu şeirliyin leksik lüğəti də təzadları əks etdirən sözlərlə – antonimlərlə zəngindir. Əsərlərində sözlərin assi-

¹⁸² Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.191.

¹⁸³ Qaflantı M.Q. Ulu Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, s.211-212.

milyasiyasına da tez-tez rast gəlinir. Məs.: elimnən (*elimdən*), dilimnən (*dilimdən*), onnan (*ondan*) və s.

Şair xitablar, sual cümlələri, söz təkrarları, sintaktik paralelizmlər, həmcins üzvlər, intonasiya və s. bu kimi dilin sintaksis imkanlarından və bədii ifadə vasitələrindən istifadə edərək əsərlərinin estetik məziyyətini artırmış, sadə, şirin bir dillə bədii təfəkkürünün orijinal ifadə nümunələri yaratmışdır. Prof. Q.Səbri Təbrizi (1934/1313) “Dünyagörüşüm, fəlsəfə və sairə oxuduqlarım mənə anladır ki, ən doğruçu şair sadə söz deyəndir”¹⁸⁴ – kəlamını yazarkən, sanki şair M.Q.Qaflantını nəzərdə tutmuşdur.

M.Q.Qaflantı poeziyası böyük əzm, cəsurluq və zəhmət nümunəsidir. Şair öz amalına çatmaq üçün bəzən nəsihət, tövsiyə, ithaf, bəzən də hiddət, qəzəb, xəbərdarlıq və s. kimi cürbəcür ədəbi priyomlardan istifadə etmişdir. “Bizim kəndin birillik tarixi” poemasını oğluna:

*Sən də çalış oğlum, elin ayılsın,
Öz ana yurdunda millət sayılsın.
Göz açıq bir insan naümid olmaz,
Həmişə bülbülün gülləri solmaz.
Görübsən, hər qışın dalısı yazdı,
Bil ki, yaman günün ömrü çox azdı!*¹⁸⁵

¹⁸⁴ Səbri Təbrizi Q. Baxışlar, düşüncələr, arzular. Bakı, “Şirvan” nəşr, 2000, s.99.

¹⁸⁵ Yenə orada, s.52.

– nəsihəti ilə bitirən şair ağır həyat şərtlərində uzun, keşməkeşli mübarizə yolu keçir, istər bədii yaradıcılıq, istərsə də mənəvi baxımından güclənir və arxalandığı minlərin, milyonların adından danışmaq səlahiyyətini qazanır. Elə bu səbəbdəndir ki, o, əksər şeirlərində müdrik bir insan, el ağsaqqalı kimi çıxış edir.

M.Q.Qaflantının sənətkarlığını fitri istedadı və yaradıcılıq təcrübəsi ilə yanaşı, əsərlərinin məzmunundakı ideya gerçəkliyi və onun əhəmiyyəti səciyələndirir. Bütün bunların sayəsində uzun illər *ədab bağçasında gül-çiçəklər əkən, ilqarı düz, sözləri düz* şair Qaflantı ədəbiyyatımızda *Ulu Çinar tək* kök salaraq xalqımızın mənəvi dəyərlərinə dəyər qatmağı bacarmışdır.

Monoqrafiyanın bu fəslini istedadlı qələm sahibi, ədəbiyyatşünas-alim S.Əmirovun Cənub poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqındakı şərik olduğumuz bir fikri ilə: “Bu poeziyaya mənsub olan qələm sahibləri elə bir şəraitdə yazıb-yaradıblar ki, bizcə, onların sadəcə olaraq ələ qələm alıb yazmaq hünərləri özü tərifəlayiq olan bir sənətkarlıqdır”,¹⁸⁶ – sonlandırırıq.

¹⁸⁶ Əmirov S. Cənubi Azərbaycan Milli-Demokratik Ədəbiyyatı (1941-1990-cı illər). Bakı, “Elm”, 2000, s.185.

NƏTİCƏ

Əldə etdiyimiz ədəbiyyat nümunələri, sənədlər, əlyazmalar, audio, video arxiv materialları əsasında, imkanımız çatdığı qədər mənbələrə istinad etməklə Muradlı Qüreyşi Qaflantının həyat və yaradıcılığını yetərinlə araşdırdıq. Gördük ki, çox çətin, lakin şərəfli bir həyat və yaradıcılıq yolu keçən şair özündən sonra, yarandığı dövrün və mühitin bədii-tarixi salnaməsini yaşadan dəyərli bir irs qoyub getmişdir.

Məhrumiyyətlər və məşəqqətlər içərisində ömür sürən zəhmətkeş şairin yaşadığı həyatın zərurətindən yaranan ədəbi-bədii yaradıcılığı eyni yöndəki əməli fəaliyyəti ilə birləşərək onun bir ömürlük mübarizə yolunu çəkmişdir. *Azad insan, azad dil, azad vətən, azad millət* məfkurəsini ən ümdə məqsədinə, həyat və yaradıcılıq qayəsinə çevirən Qaflantı həyatının əsas məqsədinə çatmasa da, bu məqsəd uğrunda bütün gücü və bacarığı ilə çalışmış, insanlıq, vətəndaşlıq və şairlik borcunu layiqincə ödəmişdir. Həyatının mənasını ümidlərində tapan şair arzularına qovuşmasa da, ömrünün sonuna qədər tutduğu yoldan dönməmişdir. Tədqiqatın yekunu na-

kam şairin bir ömürlük mübarizəli həyatında gördüyü işlərin məğzini ifadə etməyə əsas verir:

1. Muradəli Qüreyşi Qaflantının bütün həyatı, şəxsiyyəti, ədəbi yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti Cənubi Azərbaycanda gedən milli azadlıq mübarizəsi ilə bağlı olmuşdur. Gənc yaşlarından zülmə, istibdada, şovinst Pəhləvi rejiminin zorakı assimilyasiya siyasətinə qarşı milli ədəbi mübarizəyə başlayan Qaflantı Cənubi Azərbaycan milli demokratik ədəbiyyatının öndərlərindən biri olmuşdur;

2. Cənubi Azərbaycanda anadilli ədəbiyyatın təşəkkülü və formalaşmasında, milli şüurun inkişafında və milli kimlik hisslərinin gücləndirilməsində böyük rol oynamışdır;

3. İranda geniş xalq kütlələrinin, xüsusilə zəhmətkeş əhəlinin sosial ədalət, milli haqq və hüquqları uğrunda mübarizəsində təbliğat və təşviqat işlərinə böyük əmək sərf etmiş, 70-ci illərin axırlarında (1976-1978) Cənubi Azərbaycanda kasetli şair mübarizəsinin¹⁸⁷ ilk və ən fəal nümayəndəsi olmuşdur;

4. İranda milli yaradıcı ziyalıların ədəbi birlik və dərnəklərinin yaradılmasında və fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdir;

¹⁸⁷ kasetli şair mübarizəsi - 1976-1978-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda bir mübarizə silahı kimi şeirləri kasetə yazır və kaset şəklində yayırdılar.

5. İnsan, vətən və azadlıq sevgisinin təzahürü kimi meydana çıxan lirikası ilə yüksək milli-mənəvi və milli-əxlaqi dəyərlərimizin, folklorumuzun, bəşəri və humanist ənənələrin əbədi yaşarlılığına imza atmışdır;

6. Mövzu, forma, problematika, milli kolorit, etnoqrafik cizgilər və canlı xalq dilinin istifadəsi baxımından zəngin Qaflantı lirizmi Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını zənginləşdirmişdir;

7. Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının forma-məzmun, ideya-sənətkarlıq baxımından zənginləşməsinə, folklorumuzla müəllif ədəbiyyatı arasındakı bağların yenilənməsinə və güclənməsinə xidmət etmişdir;

8. M.Q.Qaflantı "Bizim kəndin birillik tarixi", "Danışgahın qabağında", "Qaflantı", "Qanlı xatirə" poemalarında və ümumiyyətlə, poeziyasında XX əsrin ikinci yarısında İrənin mürəkkəb və ziddiyyətli ictimai-siyasi həyatı fonunda Azərbaycan türklərinin azadlıq uğrunda mücadiləsini işıqlandırmış, İranda və Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin bədii-sənədli salnaməsi yaratmışdır;

9. Başdan-başa milli adət-ənənələrimizin dolğun etnoqrafik cizgilərlə tərənnüm və təcəssümünə həsr etdiyi "El peşəsi" poeması ilə milli-etnik kefiyyətlərimizin yaşadılması və təbliğinə öz dəyərli töhfəsini vermişdir;

10. Məşhur "Ömür aynası" kitabı ilə doğru yerdə və zamanda bütün əzilən sinfin, zəhmət adamlarının haqq səsi kimi ucalmışdır;

11. İranda azərbaycanlı ziyalıları və gənc ədəbiyyat həvəskarları arasında, eləcə də Şimali Azərbaycan ədəbi ictimayyəti ilə ədəbi, dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin qurulmasında mühüm rol oynamışdır;

12. Bir sözlə, Qaflantı sənəti sənətə və ya hər hansı bir qrupa deyil, millətə, xalqa və ümumən insanlığa xidmət nümunəsidir.

Araşdırmalarımızdan bir də şairin yaradıcılığının bütün mərhələlərində izlədiyimiz poetik məninin prototipi real yaşantısı və əməlləri ilə şair mənini tamamlayan şairin özü, poeziyasının həm də onun öz ömrünə ayna tutan, həyatını güzgülü kimi özündə əks etdirən tərcümeyi-hal faktı olduğunu gördük. Qaflantı şeirlərində yaşadığı faciəli ömrünün ağıl-qaralı, ağırlı-acılı səhifələrini işıqlandırmaqla əslində canından artıq sevdiyi doğma xalqının həyatını əks etdirmişdir, çünki onun şair-insan ömrü mənsub olduğu xalqın həyatının ayrılmaz bir parçası idi. Fədakar şair poetik istedadı və tükənməz əzmi ilə öz ömür faktını millətinin bədii salnaməsinə çevirməyi bacarmışdır.

M.Q.Qaflantı öz xalqı qarşısında daim alnıaçıq, üzüağ olduğu kimi, bütün insanlığın müqəddəs qəbul etdiyi yüksək ali güc və ehkamlar qarşısında da rahat və üzüağdır. Çünki o yalnız mənsub olduğu millətin azadlığı, haqq və hüquqları uğrunda deyil, həm də bütün millətlərin sakral haqqlarını özündə barındıran bə-

şəri dəyərlər uğrunda mübarizə aparan humanist bir şairdi.

Şifahi xalq ədəbiyyatını yaxşı bilən, xüsusilə aşıq ədəbiyyatını dərindən mənimsəyən şair ədəbi-bədii yaradıcılığında onun imkanlarından məharətlə bəhrələnmişdir. Bu gün də nəğməkar şairin doğma ana dilində yazdığı sadə, yığcam şəkilli, sərrast hədəfli, dərinmənalı poeziya nümunələri o taylı, bu taylı Azərbaycan aşıqları tərəfindən azadlıq, ölməzlik nəğməsi kimi səsləndirilir.

Bütün ömrünü siyasi təzyiqlər altında, çətinliklər içərisində keçirən zəhmətkeş şair əsərlərinin çoxunu nəinki toplu halda, hətta mətbuatda belə çap etdirə bilməmişdir. Əlyazmaları ölümündən 14 il keçdikdən sonra – 2020-ci ildə (*bir qismi isə 2021-ci ildə*) tərəfimizdən tapılıb, transliterasiya edilərək elmi dövriyyəyə buraxılmışdır. Bu əsərlərin bəzilərinin yazılmasından yarım əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, hələ də aktualdır.

Ədəbiyyat tariximizdə Cənubi Azərbaycan milli demokratik ədəbiyyatının yaradıcılarından biri kimi yer tutan, Cənubda böyük hörmət və məhəbbət qazanan, xalqımızın aşıq və aşıq oğlunun – vətənpərvər el şairi M.Q.Qaflantının həyat və yaradıcılığının bu günə qədərki elmi tədqiqi qənaətbəxş olmasa da, düşünürük, bundan sonra o, ədəbiyyatşünaslığımızda layiq olduğu diqqəti alacaq, yaradıcılığı bir sıra aspekldə yeni tədqiqat obyektinə olacaqdır. Çünki: “Ədəbiyyat, sənət və

mədəniyyət sahəsində fundamental elmin strateji məqsədi – Azərbaycan xalqının mənəvi irsini dünya mədəniyyətinin inkişafı kontekstində tədqiq etmək, Azərbaycan cəmiyyətinin yaranmasının etnik və milli proseslərini müəyyən etməkdir”.¹⁸⁸ İnanırıq ki, Qaflantı poeziyası dəyişən zaman və dəyərlər kontekstində özünün də yazdığı kimi:

*Dərin düşüncəli elin şairi,
Köçsə də dünyadan o qalar diri.
İlqarı düz olan, düz yol gedənin,
Görünər hər zaman boş qalan yeri,*

– hər zaman diri qalacaq, cəfakəş el sənətkarı, fədai şair, görkəmli ictimai şəxsiyyət kimi Qaflantının ömür dastanı xalqımız, sazımız, sözümüz durduqca duracaq, nəğməkar şairin nəğmələri onun şanlı-şərəfli və qəmli hekayətini gələcək nəsillərə anladacaqdır.

¹⁸⁸ Qarayev.Y. Seçilmiş əsərləri (V cild). Bakı, “Elm”, 2016, s.339.

Жизнь и творчество поэта-фидаяна Гафланти

Резюме

Настоящая монография является результатом первого систематического исследования на основе архивных материалов и анализа среды, жизни, литературной и общественной деятельности трудолюбивого народного поэта Мурадали Курейши Гафланти, жившего и творившего в XX веке в Иране. Монография посвящена одной из самых актуальных проблем современного азербайджанского литературоведения - жизни и творчеству представителя национально-демократической литературы Южного Азербайджана М.Г. Гафланти. Всестороннее освещение истории борьбы литературы, глубокое изучение жизни и творчества ее творцов и передача этого наследия подрастающему поколению является одной из главных задач нашего литературоведения.

The life and work of the poet- fedayeen Gaflanty

Summary

This monograph is the result of the first systematic study based on archival materials and analyze of the environment, life, literary and social activities of the hardworking folk poet Muradali Qureishi Gaflanty, who lived and worked in Iran in the 20th century. The monograph is devoted to one of the most urgent problems of modern Azerbaijani literary criticism - the life and work of the representative of South Azerbaijan national-democratic literature M.G. Gaflanty. Comprehensive coverage of the history of the struggle of literature, a deep study of the life and work of its creators and the transfer of this heritage to the younger generation is one of the main tasks of our literary criticism.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində (ərəb əlifbası ilə)

1. Alov A.Ş. Ədəbi-Tənqidi Araşdırmalar (I cild). Ömür aynası (*məqalə*). Qeyri-rəsmi çap olunub. İran/Kərəc, 1380/2001, 285 s.

2. Eloğlu S.V. Üzü xınalı illər. (*M.Q.Qaflantının müxtəlif illərdə söylədikləri əsasında yazıya alınmış xatirələri*), S.V.Eloğlunun şəxsi arxivində saxlanılır.

3. Qaflantı M.Q. Seçilmiş əsərləri. Təbriz, "Eldar" nəşriyyatı, 1357/1978, 75 s.

4. Qaflantı, Çayoglu, Düzgün, Sahir, Səlahi. "Məcmuə". İran/Tehran, "Sərtab" nəşriyyatı, 1979 /1358, 132 s.

5. Qaflantı M.Q. Ömür aynası. İran/Tehran, "Nəşre Mina", 1369/1990, 80s.

6. Qaflantı M.Q. "Sahir Ədəbi Mədəni Dərnəyi"nin arxivində saxlanılan əlyazma dəftərləri.

7. Qaflantı M.Q. Həsən İldırımın şəxsi arxivində saxlanılan əlyazma dəftəri.

8. Qaflantı M.Q. Eldar Muğanlının şəxsi arxivində saxlanılan əlyazma dəftəri.

9. Miyanalı.Ə. Güney Azərbaycan ədəbiyyatından xatirələrim. www.ishiq.net

10. Eloğlu S.V. Şəxsi arxivi.
11. Səlamullah C. Dostlar görüşü. (*Ədəbiyyat ocağı*), İran/Tehran, 1359/1980, 174 s.
12. Yəhya Ş. Ədəbiyyat Ocağı Antologiyası. Təbriz, "Nobel" nəşriyyatı, 1364/1985, 375 s.

Azərbaycan dilində (*kiril və latın əlifbaları ilə*)

1. Abdurrəhmanova F. Lirikada Psixologizm (*monografiya*). Bakı, "Nərgiz", 2014, 152 s.
2. Aruz S. Fədəi şair. Bakı, "Ədəbiyyat qəzeti", 2021, №14 (5300), s.20-21.
3. Belinski V.Q. Aleksandr Puşkinin əsərləri. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1948, 315 s.
4. Balayev A. Tarix terminləri lüğəti. Bakı, "Altun kitab", 2017, 335 s.
5. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası (*dörd cildə*), IV c. Bakı, "Elm", 1994, 404 s.
6. Cəfərov N. Azərbaycanın Şimalı və Cənubu. Ədəbiyyat qəzeti, Bakı, mart 1991-ci il, №10, [2457].
7. Əliyeva Q. Qaflantının epiqrafı (*M.Q.Qaflantının "Ömür aynası" kitabı haqqında*). AMEA, Filologiya və Sənətşünaslıq, "Elm", 2021, №1, s.56.
8. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı, "Mü-tərcim", 2008, 360 s.
9. Əmirov S. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı (*1941-1990-cı illər*). Bakı, Elm, 2000, 257 s.

10. Əmirov S.N. Vüsalın qanadlarında. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 200 s.

11. Əmirov S.N. Bir ovuc hədiyyə, Bakı, Nurlan, 2005, 256 s.

12. Əhməd V. Cənubi Azərbaycan poeziyası. Bakı, MBM, 2014, 419 s.

13. Əhməd V. Cənubi Azərbaycan şeiri antologiyası (XIX-XXI əsrlər). Bakı, "Elm və təhsil", 2018. 672 s.

14. Fuad E. Günümüzün Güney ədəbiyyatı Antologiyası (*poeziya*). Bakı, "Elm və təhsil", 2018, 1032 s.

15. Fuad E. Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses. Bakı, Hədəf Nəşrləri, 2016, 176 s.

16. Qaflantı M.Q. Ulu Çinar Çinar/Tərtib edən: Qəndab Əliyeva. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 252 s.

17. Qarayev.Y. Seçilmiş əsərləri (*IV cild*). Bakı, "Elm" 2016, 772 s.

18. Qarayev.Y. Seçilmiş əsərləri (*V cild*). Bakı, "Elm" 2016, 728 s.

19. Qasımlı M. Allahmanlı M. Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2018, 220 s.

20. Quliyev E. Şəhriyar poeziyası və milli təkamül. Bakı, 2004, 281 s.

21. Hacılı A. Bayatı poetikası. Bakı, "Elm", 2000, 162 s.

22. Hüseyinov R. Xoşbəxt son nöqtə. Bakı, "525-ci" qəzet, 2 dekabr 2020-ci il, № 165 (5546) s.8-9.

23. Hüseyinov M. Dil və poeziya. (1960-1980-ci illər Azərbaycan poeziyasının materialları əsasında). Bakı, "Elm", 2008, 433 s.

24. Xəndan C. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü. Bakı, "Yazıçı", 1980, 245 s.

25. Məmməd A. Araz gülür (Cənubi Azərbaycan şairlərindən şeirlər). Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1993, 80 s.

26. Məmməd T. Milli kimlik və bədii mətn. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 144 s.

27. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Bakı, "Apostroff", 2014, 592 s.

28. Nəbiyev A. Milli təəssübkeşlik, yoxsa erməni saxtakarlığı. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003, 50 s.

29. Səbri Təbrizi.Q. Baxışlar, düşüncələr, arzular. Bakı, "Şirvan" nəşr, 2000, 211s.

27. Tudə Ə. Mənə elə baxma (XV), Sənət fədaisi. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2019, 576 s.

Türk dilində

1. Uzun E. Güney Azərbaycan Edebiyatı Antolojisi, Türkiye, 1994.

2. Köseoğlu N. Güney Azərbaycan Edebiyatı, Türkiye, 1983.

3. Karabey T. Güney Azərbaycan Şiir Antolojisi, Türkiye, 1991.

4. Makas Z. Çağdaş Azərbaycan Şiiri Antolojisi, Türkiyə/Ankara, "Başçakanlıq Basımevi", 1992, 436 s.

5. Derzinevesi H. Güney Azərbaycan şiir antolojisi, Türkiyə, 2003.

6. Musalı N. Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine. *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2018, sayı 4, s.133-171.

7. Kavak A. Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran'da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendi-Halidi Şeyhleri. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/2 yıl: 6 cilt: VI sayı: 12, s.77-102.

8. Bk. Faruk Sümer, Kaçarlar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (*DİA*), 2001, XXIV, s.51.

Rus dilində

1. Белински В. Г. Литературно-критические статьи (*избранные*) Гослитиздат. Москва, Мособлполиграф 1936, 469 с.

2. Белински В. Г. Литературные мечтания.

3. Горький М. О литературе. М., 1953.

4. Короглы Х.К., Набиев А.М. Азербайджанский героический эпос. Баку, Дом Литературных Изданий "Язычы", 1996, 308с.

İnternet resursları

1. <http://ishiq.net/yaddast/5318>
2. <http://ishiq.net/x%C9%99b%C9%99r>
3. <https://www.bbc.com/azeri/region-47000338>
4. <https://www.miyanali.com>
5. <http://www.achiq.org/yazi/seraf.oyren.htm>
6. <https://turuz.com>
7. az.m.wikipedia.org/wiki/Qurey%C5%9F
8. <https://hi-in.facebook.com>
9. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content>
10. <https://525.az/news/156903>

Audio və video kliplər, filmlər

1. M.Q.Qaflantının dəfn mərasimindən “Sahir Ədəbi-Mədəni Dərnəyi”nin hazırladığı film. Təbriz, 2006/1384.
2. M.Q.Qaflantının anma mərasimindən “İşıq gəncləri” dərnəyinin hazırladığı klip. Təbriz, 2006/1384.

**“Sənətkarın elmi pasportu” seriyasından
çap olunmuş kitablar**

1. **Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. Həyatı və yaradıcılığı (kollektiv).** Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 332 s.
2. **Yadigar Əsgərova. Səməd Mənsur. Həyatı və yaradıcılığı.** Bakı, 2019. 176 s.
3. **Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi (kollektiv monoqrafiya).** Bakı, “Elm”, 2019, 400 s.
4. **Firudin Qurbansoy. İmadəddin Nəsimi.** Bakı, “Elm”, 2019, 136 s.
5. **Lətifə Mirzəyeva. Kərim Məşrutəçi Sönməz.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 184 s.
6. **Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov: şəxsiyyəti və yaradıcılığı (kollektiv monoqrafiya).** Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 208 s.
7. **Abid Tahirli. Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yolu.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 344 s.
8. **Uşaq ədəbiyyatında Xanımana Əlibəyli imzası. (kollektiv monoqrafiya).** Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 148 s.
9. **Əfzələddin Xaqani. Həyatı və yaradıcılığı (kollektiv monoqrafiya).** Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 395 s.
10. **Mehman Həsənlı. Çingiz Aytmatov fenomeni və Azərbaycan.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 406 s.
11. **Almaz Ülvi. Əlişir Nəvainin əsri və nəsri (elmi-filoloji və dini-təsəvvüf əsərləri).** Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 570s.

12. **İslam Qəribli. Məhəmməd Hadi: həyatı və yaradıcılığı.** Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 570 s.
13. **Elmira Babayeva. Mövlud Süleymanlı: həyatı və yaradıcılığı.** Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 204 s.
14. **Lətifə Mirzəyeva. Həsən Məcizadə Savalan: həyatı və yaradıcılığı.** Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 200 s.
15. **Solmaz Daşdəmirova. Pərvin Etisaminin həyat və yaradıcılığı.** Bakı, "ULU" İKF, 2020, 68 s.
16. **Teymur Əhmədov. Nəriman Nərimanov (həyatı, mülhiti və ədəbi-bədii yaradıcılığı).** Bakı, "Nurlar", 2020, 552 s.
17. **Əlizadə Əsgərli. Teymur Əhmədov: ədəbiyyat və mətbuat xadimi.** Bakı, "Nurlar", 2020, 338 s.
18. **Muxtar Auezov: həyatı və yaradıcılığı (kollektiv).** Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 180 s.
19. **İsa Həbibbəyli, İsmixan Osmanlı. Qabdulla Tukay və Azərbaycan.** Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 536 s.
20. **Bədirxan Əhmədli. Rabindranat Taqor: Yeni Hindistanın manifesti.** Bakı: "Elm və təhsil", 2021, 372 s.
21. **Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı: həyatı və yaradıcılığı (kollektiv).** Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 484 s.
22. **Salidə Şərifova. Fərəc Fərəcəvov yaradıcılığının problematikası, janr müxtəlifliyi və bədii xüsusiyyətləri.** Bakı, "Qanun", 2021, 164 s.
23. **İsa Həbibbəyli. Molla Pənah olan Vaqif.** Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 160 s.
24. **Bəsirə Əzizəli. Məhəmməd İqbal. Eşq və düşüncə şairi.** Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 228 s.

25. **Nizami Gəncəvi: həyatı və yaradıcılığı (kollektiv).** Bakı, "Elm", 2021, 982 s.
26. **Qəndab Haqverdi. Fədai Şair Qaflantının həyatı və sənəti.** Bakı, "Elm və təhsil", 2022, 256 s.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ. Çiçək açmayan arzuların arzusu	3
GİRİŞ	9
I FƏSİL. Muradəli Qüreyşi Qaflantının	
mühiti, həyatı və mücadiləsi	18
1.1. M.Q.Qaflantını yetişdirən	
ictimai-siyasi mühit	18
1.2. Uşaqılıq və yeniyetməlik illəri –	
Çaroymaq dövrü	32
1.3. Didərgin gənclik illəri	43
1.4. Tehran milli-ədəbi mühiti –	
mühacirət dövrü	65
1.5. Yaradıcılığının çiçəklənmə dövrü	74
1.6. M.Q.Qaflantının dünyagörüşü	98
1.7. Həyatının son illəri – ahıllıq dövrü	104
1.8. M.Q.Qaflantı müasirlərini gözü ilə	128
II FƏSİL. Muradəli Qüreyşi Qaflantının	
poetik yaradıcılığı	145
LİRİKASI	
2.1. Aşıqsayağı şeirləri	145
2.2. İctimai-siyasi lirikası	156
POEMALARI	

2.3. "Bizim kəndin birillik tarixi"	185
2.4. "El peşəsi"	197
2.5. "Qaflantı"	204
2.6. "Dənışgahın qabağında"	209
2.7. "Qanlı xatirə"	212
III FƏSİL. Muradəli Qüreyşi Qaflantının	
sənətkarlığı	217
3.1. Dil və üslub xüsusiyyətləri	217
NƏTİCƏ	234
Резюме	240
Summary	241
ƏDƏBİYYAT	242

Məsul redaktor: **fil.f.d. Töhfə Talıbova**

Nəşriyyat redaktorları: **Mehparə Axundova**
Mətanət Abdunova

Texniki redaktor: **Rəşid Kərimli**

Çapa imzalanmışdır: 09.02.2022
Şerti çap vərəqi: 14,5. Sifariş: № 22
Kağız formatı: 60x84 ¹/₁₆
Tiraj: 500

Kitab hazır elektron variantdan çap olunmuřdur.